

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Xudaverdiyev Vüqar Xızır oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**« Ərzaq mallarının ekspertizasının aparılması və onun
təkmilləşdirilməsi » mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı	İİ 060401 Dünya iqtisadiyyatı
İxtisasın adı	Gömrük ekspertizası
Elmi rəhbər (A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)	Magistr proqramının rəhbəri A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
<u>Rəhbər prof.A.Ş.Şəkərəliyev</u>	<u>i.e.n.M.M.Aslanova</u>

Kafedra müdiri prof.A.Ş.Şəkərəliyev
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKI - 2015

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ

I fəsil. Azərbaycan Respublikasında ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Ekspertizanın yaranma tarixi və təsnifatı

1.2. Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının elmi-nəzəri və hüquqi əsasları

II fəsil. Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən ərzaq malların keyfiyyəti və təhlükəsizliyinin təmin olunmasının müasir vəziyyəti.

2.1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyası ölkə ərazisinə gətirilən ərzaq mallarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyini müəyyən edən qurum kimi.

2.2. Müasir şəraitdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması.

2.3. İqtisadi əməkdaşlıq və Azərbaycan Respublikasının digər ölkələrlə inteqrasiyası.

FƏSİL III. Gömrük ekspertizasının təşkilinin kompleks təhlili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Ərzaq mallarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq təcrübə və bu işdə gömrük orqanlarının rolu

3.2 Mərkəzi və yerli gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GIRIŞ

Dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası bu gün öz müstəqilliyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi uğrunda mübarizə aparır. Bir sıra xarici və daxili amillər milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün dövlət tərəfindən elmi cəhətdən əsaslandırılmış real inkişaf konsepsiyasının işlənməsini tələb edir. Qeyd edilməlidir ki, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin maddi əsasını iqtisadi təhlükəsizlik təşkil edir. Milli və lokal səviyyələrdə iqtisadi təhlükəsizlik istehsalın həcmnin aşağı düşməsi, daxili bazarın itirilməsi, elmi-texniki və texnoloji potensialın dağılması, ərzaqla öz-özünü təminatın aşağı olması, işsizliyin artması, iqtisadiyyatın kriminallaşması və ətraf mühitin çirklənməsi və s. indikatorlar vasitəsi ilə müəyyənləşir. Göründüyü kimi iqtisadi təhlükəsizliyi müəyyən edən və ona təsir edən amillərdən biri də ərzaq təhlükəsizliyidir.

Ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasının beynəlxalq səviyyədə işlənməsi və tənzimlənməsini şərtləndirən ən mühüm amillərə aşağıdakılar daxildir: torpaq, xammal, material, enerji və informasiya ehtiyatlarının ayrı - ayrı ölkələr üzrə qeyri-bərabər paylanması və habelə təbii - iqlim şəraitinin müxtəlifliyidir.

Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin proqnozlaşdırılmasını ölkənin müharibə şəraitində olması, əkinə yararlı torpaq sahələrinin qismən işğal altında olması, ölkənin iqtisadi və siyasi maraqlarının imperiya maraqları ilə toqquşması, milli iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatına transformasiya prosesindən irəli gələn çətinliklər və çatışmazlıqlar daha da aktuallaşdırmışdır.

Metodoloji baxımdan göstərilən məsələnin həlli elmi cəhətdə əsaslandırılmış Ərzaq təhlükəsizliyi proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da öz növbəsində yaranmış konkret şəraitə uyğun şəkildə dövlətin daxili və xarici siyasətinin əsas prinsip lərinin müəyyən edilməsini, milli iqtisadiyyatın inkişaf qanunauyğunluğunun dərindən öyrənilməsini və dünya təsərrüfat sistemində gedən proseslərin düzgün

qiymətləndirilməsini və kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətinin inkişafını tələb edir.

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanda keyfiyyətin idarəedilməsinin ümumi dövlət sistemlərinin yaradılması ilə əlaqədar olan bütün məsələlər bu gün aktuallıq kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Başə düşmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu isə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter tələbatından asılıdır. Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan mallara cari, perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qurunması və s. məsələlərin həllində rolu əvəz olunmazdır.

İşin məqsəd və vəzifələri: Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

İşin nəzəri metodoloji əsasları:

Birinci fəsil gömrük ekspertizasının ümumi nəzəri-metodoloji əsaslarına həsr edilmişdir. Burada gömrük ekspertizasının anlayışı, mahiyyəti, növləri, onun həyata keçirilmə mərhələləri , həmçinin gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsində istifadə olunan texniki vasitələr və metodlardan geniş şəkildə bəhs edilmişdir.

İşin elmi yeniliyi:

- gömrük ekspertizasının səmərəli təşkilinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı rolu müəyyən etmək;
- gömrük sisteminin təşkilatı strukturu və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətini müəyyən etmək;
- ekspertizanın səmərəli təşkilinin Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına təsirini təhlil etmək;

- gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübənin və mərkəzi, habelə yerli gömrük laboratoriyalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək

I fəsil. Azərbaycan Respublikasında ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Ekspertizanın yaranma tarixi və təsnifatı

İlk dəfə keyfiyyət kateqoriyası qədim yunan filosofu Aristotel tərəfindən araşdırılmışdır (b.e.ə. 384- 322-ci illər). O, keyfiyyəti ayrı-ayrı növ kimi təyin edir, yəni belə mövcud növ əlaməti kimi onun «varlığını o qəbiləyə mənsub olan digər növdən fərqləndirirdi».

Aristotel elə vaxt kəmiyyətlə keyfiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi problemi sualını ortaya çıxartdı. Sonralar alman alimi Hegel (1770 - 1831) məntiqi olaraq keyfiyyətlə kəmiyyətin üzvi əlaqəsini isbat etdi.

Bundan əlavə Hegel tərəfindən təyin edilmişdir ki, öz keyfiyyət – kəmiyyət şərtləri ilə bütün real obyektlərin «keyfiyyət vahidi», yəni öz həddləri vardır ki, bu həddlər çərçivəsində obyektin çərçivəsi dəyişir.

Beləliklə, məsələn, əgər buzu istəsən, bu vaxt o, 0⁰ o suya dönür, 100⁰S buxara çevrilir.

Deməli, keyfiyyət dəyişiklikləri dərəcə miqdar dəyişiklikləri ilə şərtləndirilən H₂O maddi vəziyyətinin dəyişikliyinə asılıdır.

Bu qəbildən olan hadisələr kəmiyyət dəyişikliklərinin keyfiyyət dəyişikliklərinə keçidi haqqında (ümumi) fəlsəfi qanunda öz əksini tapmışdır. Bu halda keyfiyyət dəyişiklikləri zamanı və həmin obyektin keyfiyyətinə xas olan şərtlər kəmiyyət vahidi həddləri çərçivəsində saxlanılır (həmişə yox).

Görünür, eyni obyekt müxtəlif şəraitlərdə müxtəlif keyfiyyətə malik ola bilər. Hər bir xassə öz intensivliyinə, yaranma gücünə malikdir, yəni kəmiyyət şərtlərinə – ölçüsünə malikdir.

Mahiyyət şərtləri çərçivəsində obyektin hər bir konkret keyfiyyəti də, həmçinin dəyişikliklərinə məruz qala bilər, ancaq o, mahiyyətcə kökündən yox, tədricən kəmiyyət göstəricilərinə əsasən dəyişir.

Verilən obyektin keyfiyyət – kəmiyyət xassələrini tapmaq üçün obyektin ölçülərinin fiziki, texniki, bioloji və başqa ölçü vahidlərindən istifadə edilir ki, onların da xassələrinin əlamətləri və xüsusiyyətləri verilən obyektin mahiyyətini xarakterizə edir.

Keyfiyyət haqqında anlayış belə tərtib edilir: keyfiyyət obyektin yararlı xassələrinin məcmusudur ki, o da özünü təyinatına görə istismar olunma prosesində göstərir.

Bu konkret ifadə başqalarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir ki, burada ancaq keyfiyyət, obyekt tərəfindən onun təyinatına görə istifadə edilməsində rol oynayır.

«Keyfiyyət» anlayışının bu açıqlanması faydalılıq anlayışı ilə bağlıdır və öz məzmununda obyektiv və subyektiv hissələrə malikdir.

Qanunvericilik tərəfindən qəbul edilmiş «Məhsulun keyfiyyəti» anlayışına müraciət edək.

Beynəlxəli İSO 8402 – 84 «Keyfiyyət. Lüğət» standartlarında məhsulun keyfiyyəti obyektin xassələrin məcmusu kimi təyin edilmişdir ki, bu da nəzərdə tutulmuş tələbatın ödənilməsi qabiliyyətinə əsaslanır.

Yerli DÖST (QOST) 15 467 - 79 daha dolğun açıqlanma verir.

«Keyfiyyət – məmulatın xassələrinin toplusudur ki, həmin məhsulun onun təyinatına uyğun olaraq, tələb olunan funksiyanı yerinə yetirilməsi ilə şərtləndirilir».

Ekspertizanın keçirilməsində məhsulun keyfiyyət göstəricilərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Demək olar ki, bunlar bir – birilə bağlıdır və onə görə də, həmişə «Məhsulun keyfiyyətinin ekspertizası» kimi yazılır.

Ekspertiza – ekspertiza olunan məhsulun müstəqil tədqiqatıdır, o da səlahiyyətli mütəxəssis (ekspert) tərəfindən obyektiv faktlara əsaslanaraq həllini tapmaq məqsədi ilə aparılır.

Məhz nəzərdə tutulan anlayış – məhsulun bağlanmış müqavilə şərtlərinə, miqdarına, keyfiyyətinə, qablaşdırılmasına və markalanmasına uyğunluğunun

yoxlanması məqsədini daşıyır. İstehlak xassələrinə görə məhsulun keyfiyyət dərəcəsi və ya dərəcəsinə görə, qüsurların yaranma səbəblərinin araşdırılması və keyfiyyət faizinin qüsurlara görə aşağı düşməsi, məhsulun identifikasiya və s. başa düşülür.

İlkin məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi (ekspertizası) b.e.ə. XV əsrə təsadüf edir. O vaxt çox məşhur Krit adasında yaşayıb işləyən duluzçular öz məmulatlarını (boşqab, dolça və s.) xüsusi işarələrlə markalayırdılar, bu marka işarələr də onları hazırlayan ustanın kimliyini göstərir və məhsulun keyfiyyəti haqqında məlumat verirdi. Krit adası sakinlərdə həmin markalara əsasən məhsul ustasının dəqiq kim olduğunu bilirdilər və bu ustaların adından istifadə edərək satılan başqa (saxta) məhsul tez zamanda aşkar edilirdi. Belə keyfiyyət «ekspertizası», «adlar şkalası» və ya «ünvan şkalası» ilə təyin edilirdi.

Elə indinin özündə də firma nişanları və ya bu qəbildən başqa keyfiyyət nişanları məhsulun keyfiyyətinin təyin edilməsinə zəmanətdir.

Daha sonralar, istehlakçıların ümumiləşdirilmiş təcrübəsinə əsaslanan, məhsulun keyfiyyətinin ekspert metodla qiymətləndirilməsi bir növü kimi istifadə olunan «kollektiv müdriklük» üsulunu göstərmək olar.

Keyfiyyətin ekspert qiymətləndirilməsində qədim tarixli nümunə – şərəblərin dequstasiyası ola bilər.

Əmək məhsullarının getdikcə artan istehlakçı tələblərinə uyğun olma xüsusi elmi fənn – əmtəəşünaslığın yaranmasına gətirib çıxartdı.

Bu satış bazarlarının çeşidləmə, həmçinin, keyfiyyətin qiymətləndirilməsini (ekspertizası) tələb edən müxtəlif növlərdə və külli miqdarda malların axını ilə izah olunur. İlk əmtəəşünaslıq kafedrası 1549 – cu ildə, İtaliyada Paduan Universitetinin nəzdində təşkil olunmuşdur.

Beynəlxalq ticarətin inkişafı məhsulların keyfiyyət dərəcəsi üzrə çeşidlənməsini, bunun üçün isə nəinki, məhsulun xüsusiyyətlərinin ayrı-ayrı

göstəricilərini ölçmək, həmçinin, onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsini tələb edirdi.

Bununla əlaqədar olaraq XIX əsrin və XX əsrin əvvəllərində Avropada və ABŞ-da məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsindən geniş istifadə olunmağa başlandı. Sonralar tədricən məhsulun keyfiyyətinin ekspertizası funksiyaları da tətbiq edilməyə başladı.

Keçmiş SSRİ-də ilk dəfə məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi analitik ekspert metodunun təməlini tanınmış gəmiqayırma mütəxəssisi, mexanik və riyaziyyatçı, keçmiş SSRİ EA-nın üzvü A.N.Krılov (1863-1945) yaratmışdır. O, uyğun əmsalların köməyi ilə hər bir hərbi gəminin xassələrini və onların bərabərqiymətli olmamasını nəzərə alaraq, ekspert metodu ilə hərbi gəmilərin təqdim olunan tikinti layihələrini qiymətləndirirdi.

XX əsrin 20-30-cu illərində keçmiş SSRİ-də və digər ölkələrdə malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin ekspert metodu praktikada uğurla həyata keçirilirdi. P.Bridjmen keyfiyyəti xarakterizə edən, müxtəlif parametrlərin bir neçə kəmiyyət qiymətləndirilməsini (ekspertizasını) bir (ortaq) göstəriciyə gətirilməsi üsulunu təqdim etdi. 1928-ci ildə həmin problemi M.Aranoviç də həll etdi.

Dünyanın bir çox yüksək inkişaf etmiş dövlətlərində ekspertizanın keyfiyyəti sözü (yəni belə bir anlayış yoxdur), əvəzinə keyfiyyətin menecmenti (ingilis dilində keyfiyyətin idarə olunması) işlənir. Ona görə də, keyfiyyətin menecmenti məhsulu istehsalına nəzarət (ekspertiza) kimi başa düşülür.

Hesab olunur ki, keyfiyyətin mütəmadi şəkildə artma fazası 1950-ci illərdən amerikalı professor Edvards Deminqinin çıxışından sonra başlandı. Mühazirələr zamanı o, yüzlərlə yapon menecerləri ilə görüşdü. Onun çıxışları kiçik və iri kompaniyaların nümayəndələri tərəfindən əks-səda ilə qarşılandı.

Professor E. Deminq onun həmkarı C. Curan tərəfindən hazırlanmış xüsusi proqramda əsas deviz: «məmulatın keyfiyyətinin əsası, əməyin, işin keyfiyyəti və bütün səviyyələrdə menecment keyfiyyəti» idi.

Özünün 14 nəzəriyyəsində E.Deminq keyfiyyət nəzarəti nəzəriyyəsini xarakterizə etdi. Bu nəzəriyyə Yaponiya üçün malların rəqabət aparmasında aparıcı mövqe tutmağa şərait yaratdı. Bu model geniş ekspert dairəsinin araşdırma işlərinə şərait və keyfiyyətə yeni baxış yaratdı.

E.Deminqin daha konkret keyfiyyət araşdırması növbəti mərhələdə RDSA-nı (Plan-planlaşdırma, Do-icra, Check-yoxlama, ekspertiza, Act-normanın tətbiqi) yaratdı.

1951-ci ildə Yapon alimləri və mühəndislər ittifaqı (JUSE) Deminq şərafinə çox yüksək illik mükafat təsis etdi.

80-ci illərin əvvəllərində yaponların mal rəqabətinə cavab olaraq E.Deminqin nəzəriyyəsinə Qərb kompaniyaları da tətbiq etmişlər.

1980-ci ildə ABŞ Statistik Assosiasiyası E.Deminqin adına çox yüksək mükafat təyin edir.

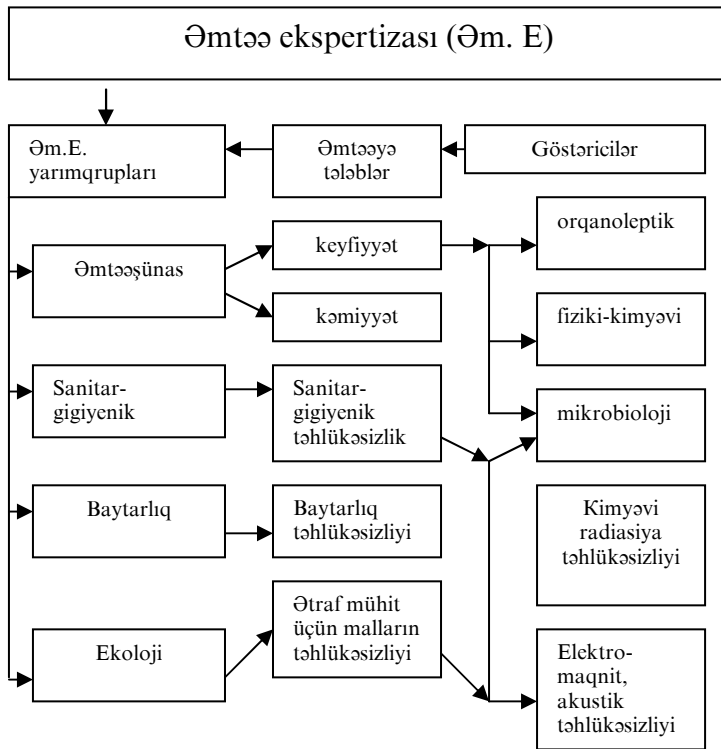
Bazar iqtisadiyyatı şəraitində öz təsərrüfat fəaliyyətlərini həyata keçirən müəssisələr, məhsulun keyfiyyəti siyasətini elə yaradırdı ki, bu siyasət müəssisədə işləyən hər bir insanın iş fəaliyyətini əhatə edə bilsin.

Bu siyasətdə, xüsusi ilə bəzi müəssisələr üçün işin keyfiyyət standartları müəyyən edilmiş və məhsulun keyfiyyətinin ekspert metodu ilə qiymətləndirilməsinin əsas sisteminin təmin edilməsi təyin edilmişdir.

1987-ci ildə standartlaşdırma üzrə beynəlxalq təşkilat (İSO) – beynəlxalq standart kimi keyfiyyət seriyası 9000 İSO qəbul etdi. Bir çox idtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə (Almaniya, İngiltərə, Fransa, Avstriya, İsveç, Finlandiya və s.) bu standartlar milli standartlar səviyyəsində qəbul edilmişdi. Bu metoddan MDB ölkələri də istifadə edir. Hətta ekspertlərin attestasiyası keçirilərkən növbəti açıqlama verilmişdir: ekspert-auditor vəzifəsinə namizədlər öz bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirməyi bacarmalı və eyni zamanda İSO 10011-də tövsiyyə olunduğu kimi yoxlamaları yerinə yetirmək üçün tələb olunan vərdişləri tətbiq etməyi bacarmalıdırlar.

Növlərinə görə əmtəə ekspertizasının təsnifatı ekspert qiymətləndirmədə tətbiq edilən tələblərin nomenklaturasını (siyahısını) nəzərə almaqla aparılır. Şəkil 1-də əmtəə ekspertizasının yarımqrupları və onlar üçün xarakterik olan tələblər təqdim olunur. Əmtəəşünas ekspertizası-orqanoleptik, fiziki-kimyəvi və mikrobioloji göstəricilərə əsasən malların istehlak xassələrinin, eləcə də malları müşaiət edən sənədlərdə onların kəmiyyət xarakteristikalarının ekspertlər tərəfindən aparılan sınaq (ölçü) və ya markalanmanın üstündəki informasiyaya əsasən qiymətləndirilməsidir.

Sanitar-gigiyena ekspertizası ekspertlər tərəfindən malların xassələrinin sanitariya-gigiyena cəhətdən təhlükəsiz olduğunu qiymətləndirməkdir.

Şəkil 1. Mallara verilən tələblərin nomenklaturasından aslı olaraq əmtəə ekspertizasının təsnifatı.

Baytarlıq ekspertizası-əmtəələrin ekspert tərəfindən mövcud tələblərə uyğunluğunu təsdiq etməək üçün baytarlıq təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsidir.

Ekoloji ekspertiza – malların xassələrinin ətraf mühitə təsirini müəyyən etməək üçün ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsi deməkdir.

Göstərilən ekspertiza növlərindən başqa bəzən texnoloji və sənəd ekspertizası da aparılır, lakin onlara ya əmtəə ekspertizasının bir hissəsi (məsələn, texnoloji), ya da onun nəticələrindən kompleks qiymətləndirmə üçün istifadə edirlər.

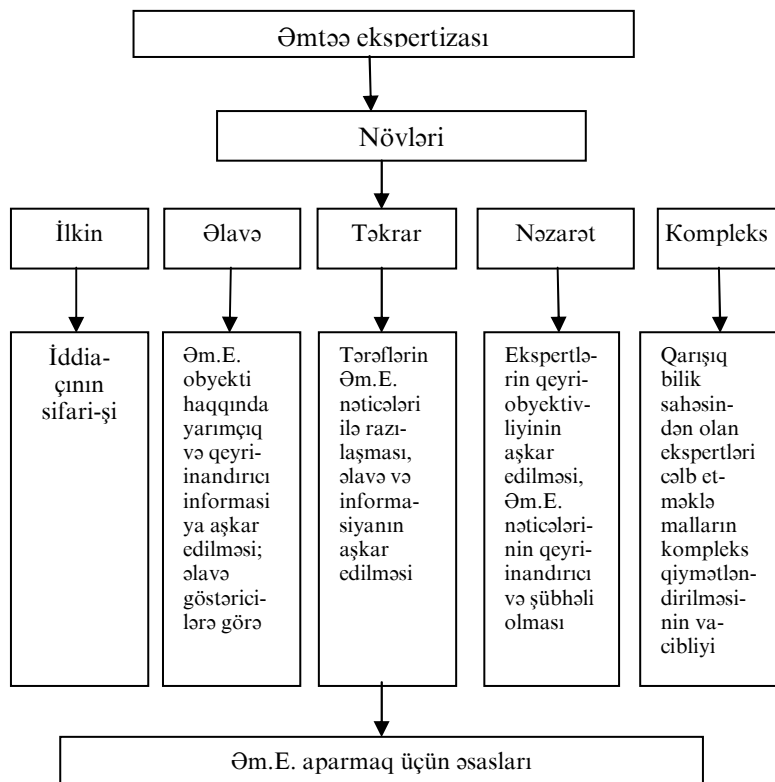
Keçirilmə xarakteri və əsaslarına görə istehlak malları ekspertizası növlərə bölünür.

Onlar şəkil 2-də göstərilmişdir.

İlkin əmtəə ekspertizası – maraqlı sifarişçi – təşkilatın sifarişi ilə aparılır. Belə Əm.E. əsası ondan ibarətdir ki, ekspertiza zamanı ilk dəfə ekspertizanın obyektini ilə tanış olurlar.

Əlavə əmtəə ekspertizası – sonuncu nəticənin çıxarılması üçün çatışmayan informasiyanı əldə etməək üçün aparılır. Əlavə ekspertiza aparmaq üçün əsas bir qrup, tək ekspertin və ya yuxarı təşkilatların informasiyasının dolğun və lazımi faktlarla əsaslanmadığı üçün iddiaçı və ya ekspert tərəfindən tələb oluna bilər, bu ya həlledici nəticənin qəbuluna təsir edə biləcək faktların aşkar

olunması, ya da göstəricilərə görə ekspert qiymətləndirməsinə əsasən aparılır.

Şəkil 2. Əmtəə ekspertizasının aparılmasının xarakter və əsaslarından asılı olaraq onun təsnifatı.

Əlavə ekspertizanı da həmin ekspertlər aparır. Əgər vacib olarsa, aşkar olunmuş informasiya ekspertlərin səlahiyyətindən kənarlırsa, qrupa (təzə) başqa ekspertlər də əlavə edilə bilər. Əlavə Əm.E. zamanı ekspertiza təkrar aparılmır, ancaq ona əlavələr edilir. Fərq ancaq bundan ibarətdir.

Təkrar əmtəə ekspertizası – bu ekspertiza ancaq maraqlı tərəflərin ilkin ekspertizasının nəticələrindən narazılığı olduqda aparılır. Onu ancaq yeni ekspert qrupu aparmalıdır.

Qrupda ilkin ekspertiza aparmış ekspertlər də əgər maraqlı tərəflərin etirazı olmazsa iştirak edə bilər.

Təkrar ekspertiza və əsas əlavə ekspertiza üst-üstə düşə bilər. Ondan əlavə sifarişçi tərəfin və ya ekspert qrupunun bəzi üzvlərinin ekspertizasının ilkin nəticələrinin düzgün və əsaslı olmasına şübhəsi olduqda, informasiyanın və malların saxtalaşdırılması üzə çıxarıldıqda əsas ola bilər (məsələn, ekspertiza qiymətləndirilməsi üçün təqdim olunmuş nümunələr, malları müşayiət edən sənədlər və s.).

Təkrar ekspertiza mövcud qayda ilə aparılır, lazım olduqda yeni göstəricilərlə zənginləşdirilə bilər. Əgər təkrar ekspertizanın nəticələri ilkin ekspertizanın nəticələri ilə üst-üstə düşürsə, bu vaxt onlar yekun nəticə hesab olunur. Bəzən mürəkkəb hallara rast gəlinir ki, yeni ekspertləri dəvət etməklə, bir neçə təkrar ekspertiza aparılmalı olur.

Bu halda qəti qərarı ekspert təşkilatının rəhbərliyi və ya sifarişçi qəbul edir, əgər ekspertizanın nəticələri ancaq onun üçün maraq kəsb edərsə, burada hüquq normaları və mütləq tələblər gözlənilməlidir.

Nəzarət əmtəə ekspertizası – bu ekspertiza ilkin əlavə və təkrar ekspertizaların düzgün və əsaslı aparılmasını təsdiq etmək məqsədilə keçirilir.

Nəzarət ekspertizası planlı və plandankənar ola bilər. Bu ekspertizanın aparılması üçün əsas, keçirilmiş ekspertizanın qeyri-obyektivliyi, lazımi qədər faktların olması, sifarişçi tərəfdən təqdim olunan informasiyanın azlığı və ya səhv olması və s.

Hal-hazırda nəzarət ekspertizası çox nadir hallarda aparılır, çünki sifarişçilər bu işdə maraqlı deyillər.

Kompleks əmtəə ekspertizası – bu ekspertiza kompleks ekspert qiymətləndirmənin əldə edilməsinə yönəldilmişdir ki, o da ya bütün, ya da ki, malların əksər xarakteristikalarını əhatə edir. Ekspertizanı apararkən bura müxtəlif sahələrdən mütəxəssislər daxil edirlər. Məsələn: yeni növ yeyinti məhsulunu qiymətləndirərkən əmtəəşünas ekspertlərin, sanitariya həkimlərinin, texnoloqların, keyfiyyət üzrə dövlət müfəttişlərinin, standartlaşdırıcılarının iştirakı vacibdir.

Belə kompleks əmtəə ekspertizanın aparılması üçün əsas təzə məhsula analoq məhsulun olmamasıdır. Bu ekspertiza istehlakçılar və ətraf mühit üçün böyük risklə aparılır, çünki bu malları müxtəlif şəraitlərdə işlədərkən (məsələn, çünki bu mallarda müxtəlif naməlum nöqsanlar əmələ gələ bilər ki, onlarda zərərli ola bilər) təhlükəli nöqsanlar əmələ gələ bilər.

Həyata keçirmə məqsədindən asılı olaraq əmtəə – mal ekspertizası aşağıdakı növlər üzrə təsnifləşdirilir: müqavilə, gömrük, sığorta, bank məsləhətləşmə və istehlak.

Müqavilə ekspertizası – ekspertlər tərəfindən müqavilənin (konkret) şərtlərinin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsidir. Bu halda nümunələrin keyfiyyəti və ya mal əyarının (probunun), eyni zamanda normativ sənədlər tələblərinə uyğunluğu, malların qablaşdırılması və nəticədə uyğunluq, boşaldılmadan əvvəlki nəzarət, malların kəmiyyətinə görə müqavilənin şərtlərinə uyğunluğu, keyfiyyəti, qablaşdırılması, malların markalanması və s.

Gömrük ekspertizası (Göm.E.) – malların gömrük məqsədilə ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsidir. Göm.E. malların çeşidinin eyniləşdirilməsi,

eləcə də istehsal ölkəsi, mal xarakteristikasının dəqiqləşdirilməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün əmtəə nomenklaturasına (XİF ƏN) görə kodun dəqiqləşdirilməsi, sınaq üçün nümunələrin seçimi, malların kəmiyyət, keyfiyyət və başqa xarakteristikalarının gömrük ərazisində müvəqqəti saxlama ambarında dəqiqləşdirilməsi deməkdir.

Ondan əlavə Göm.E. apararkən malların emalı zamanı xammalın işlədilməsi normaları, emal məhsulunun identifikasiyası ekspert məhsulunun şəxsi emal məhsulu kimi təyin edilməsi də maraq doğurur.

Sığorta ekspertizası (S.E.) – dəymiş sığorta ziyanını keyfiyyət və kəmiyyət itkilərini nəzərə almaq şərtilə sığorta hadisəsi zamanı təbii fəlakət, yanğın mülkiyyətin oğurlanması və s. hadisələrlə əlaqədar sığorta qiymətinin ekspertlər tərəfindən hesablanması deməkdir.

Bank ekspertizası (B.E.) – keyfiyyətini, kəmiyyətini, zamanını, istismar müddətini və s. nəzərə almaqla girov verilmiş əmlakın (malın) ekspertlər tərəfindən təxmini qiymətinin, kəmiyyətinin, keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi deməkdir.

Məsləhət ekspertizası (M.E.) – nəql, saxlama, satışı hazırlıq zamanı, eləcə də onların satışının mümkünlüyünü təsdiq edən təqdimatın verilməsi üçün saxlanma müddətinin proqnozlaşdırılması zamanı qüsurların yaranması səbəblərinin ekspertlər tərəfindən aydınlaşdırılması üçündür.

İstehlak ekspertizası (İ.E.) – istehlakçıdan və ya ekspert tərəfindən qəbul edilmiş malın xarakteristikasının qiymətləndirilməsidir. İ.E. – istifadə olmuş və yenidən hazırlanmış mallar üçün aparıla bilər. Malın xarakteristikasının qiymətləndirilməsindən başqa İ.E. vasitəsilə nöqsanların yaranma səbəbləri, eləcə də nöqsanlı malın keyfiyyət faizinin aşağı düşməsi də müəyyənləşdirilir.

1.2.Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının elmi-nəzəri və hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizası fəaliyyətinin təşkili işinin mahiyyəti və strukturunun izahı problemi yalnız nəzəri-konsepsual deyil, eyni zamanda praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin birinci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasında gömrük işini malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinin qaydaları və şərtləri, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələri təşkil edir. Gömrük nəzarəti sistemində gömrük ekspertizası fəaliyyəti isə əsas fəaliyyət sahələrindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilk baxışda gömrük ekspertizası fəaliyyəti mahiyyət etibarilə sadə görünsə də, mürəkkəb və kompleks xarakterli, həm də onun elementlərinin həmcins olmaması ilə diqqəti cəlb edir. Bu gömrük işinin, müxtəlif yönümlü və müxtəlif məqsədli məsələlərinin həlli yolları ilə əlaqədardır. Gömrük ekspertizasının özünəməxsusluğu da məhz burada özünü biruzə verir.

Gömrük ekspertizasının aparılması, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan cinayət-prosessual və gömrük qanunvericiliyi, həmçinin inzibati hüquqpozmalar haqqında qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Gömrük orqanları tərəfindən gömrük ekspertizası, gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı, gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olan qaçaqmalçılıq və ya digər cinayətlərlə bağlı təhqiqatın aparılması həmçinin Gömrük Hüquq Pozuntuları üzrə təhqiqatın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar təyin olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox ədəbiyyatlarda ekspertiza elmin müəyyən sahələrində xüsusi bilik tələb edən hər hansı məsələnin ekspert tərəfindən tədqiq edilməsi kimi nəzərdə tutulur. Ekspert tədqiqatının özəlliyi əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirilmiş suallara, bir qayda olaraq, qısa vaxt ərzində və aydın cavab

verməkdir. Ekspert tədqiqatı qoyulmuş bütün suallara hərtərəfli və müəyyən olunmuş qaydalar üzrə hazırlanmış yazılı rəylə yekunlaşır. Ekspert rəyindən müxtəlif sahələrdə yaranmış mübahisəli məsələlər və ya problemlər üzrə əsaslandırılmış qərar qəbul etmək üçün istifadə olunur.

Elmi ekspert tədqiqatı aparılarkən, əsas tapşırığı lazımı qaydada icra etmək üçün üsul və vasitələri ekspert tərəfindən sərbəst seçilir. Dünyada müxtəlif təyinatlı və tədqiqat predmetli çoxlu sayda ekspertizalar mövcuddur. Onların köməyi ilə fərqli tədqiqat metodlarından istifadə etməklə, müxtəlif obyektləri öyrənilər və əhəmiyyətinə görə ayrı-ayrı tapşırıqları icra edirlər. Ümumi olaraq onlar üçün son məqsəd – həqiqətin müəyyən edilməsidir. Ekspertizalar müxtəlif əlamətlərə görə sistemləşdirmək və təsnifatlaşdırılır.

Gömrük ekspertizasını ekspertizanın xüsusi sinfinə aid etmək olar. Çünki onun predmet, tapşırıq obyekt və tədqiqat metodu kimi özəl xarakterli əlamətləri vardır.

Gömrük ekspertizasının predmetinə gömrük işinin həm ümumi problemlərini, həm də gömrük nəzarəti ardıcılığının konkret şərait və faktlarını aid etmək olar. Bunların içərisində daha vacibləri aşağıdakıları xüsusi qeyd etmək yerinə düşərdi:

1. Gömrük nəzarəti obyektinin təyinatı, vəziyyəti və növünün müəyyənləşdirilməsi.

2. Xarici İqtisadi Fəaliyyət Əmtəə Nomenklaturasına uyğun malların təsnifatı.

3. Malların keyfiyyət göstəriciləri (markası, cinsi, növü, məlumatın təbii olması və s.) xarakterli (lisensiyalılığı, aksizliliyi, iqiqat təyinatlılığı), mənşə ölkəsi, hazır məhsulun çıxış norması və onda olan xammalın identifikasiyası əsasında, onların gömrük dəyərini və bazar qiymətini (dəyərini) təyin etmək.

4. Narkotik və psixotrop maddələrin identifikasiyası.

5. Qiymətli daşların, əntiq malların, muzey eksponatlarının və sairin diaqnostikası.

Bundan əlavə, qaçaqmalçılığa və gömrük hüquq pozuntularına qarşı mübarizə prosesində operativ işçilər tərəfindən irəli sürülən bəzi məsələlər də gömrük ekspertlərinin apardığı xüsusi sinif ekspertizalarla –kriminalistik, iqtisadi ,əmtəəşunaslıq, hemmoloji və s həll edilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının təyin edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 342-ci maddəsinin müddəaları ilə müəyyən edilmişdir. “Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işin icraatına aparan və ya bu işlərə baxan AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi ekspertiza keçirilməsini zəruri hesab etdikdə bu barədə qərar çıxarır.Qərada ekspertizanın təyin edilməsinin əsasları, ekspertin soyadı və ya ekspertiza keçiriləcək gömrük laboratoriyası ,yaxud digər müvafiq müəssisənin adı,ekspert qarşısında qoyulan suallar və ekspertin sərəncamına təqdim edilən materiallar göstərilir” .

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin strukturu Azərbaycan Respublikasının Nazirlər kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında” 1 iyun 1992ci il 301 sayılı qərarı ilə bilavasitə Dövlət Gömrük Komitəsinin özündə təşəkkül tapmış 19 avqust 1993 cü il 721 sayılı Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı və Azərbaycan Respublikasının Respublika Nazirlər Kabinetinin “Ali və yerli dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının ştat və xidməti minik avotmabillərinin sayının müəyyən edilməsi haqqında “14 yanvar 1994-cu il tarixli 12 sayılı Qərarına, habelə Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsinin 315 sayılı 13 aprel 1994-cü il tarixli əmrinə əsasən hüquqi şəxs statusuna malik tabeli struktur vahidi kimi yaradılmışdır.

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük komitəsinin Gömrük Nəzarətinin Təşkili Baş İdarəsilə birlikdə ”Emal məqsədi ilə Azərbaycan mallarının xaricə ixracı, xarici malların Azərbaycan Respublikasına idxalı, kooperasiya əməliyyatları və onlara gömrük nəzarəti qaydaları” üzrə təlimat hazırlanmış və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük komitəsi üzrə 104

sayılı 10 fevral 1997-ci il tarixli əmrlə təsdiq olunaraq malların emal rejimləri altında yerləşdirilməsinin hüquqi əsası təmin olunmuş və eyniləşdirilmə, məsarif, sərf normalarının xarakterik xüsusiyyətləri öz şərhini tapmışdır.

Gömrük xidmətində radiasiya təhlükəsizliyinə nəzarət üzrə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Respublikası ərazisində radiasiya təhlükəsizliyinə nəzarətin gücləndirilməsi tədbirləri haqqında" 76 sayılı 11 iyul 1997-ci il tarixli Qərarı və Gömrük Komitəsi üzrə 822 sayılı 5 sentyabr 1997-ci il tarixli və 958 sayılı 27 oktyabr 1997-ci il tarixli əmrlərə əsasən "radiasiya nəzarəti" nə dair texniki vasitələr və onların istismarına aid, habelə radiasiya nəzarəti üzrə göstəriş təlimatı hazırlanmışdır ki, bu da şüalanma mənbəyi olan obyektlərə təhlükəsizlik baxımından nəzarətin aparılması qaydalarını özündə əks etdirmişdir.

Gömrük laboratoriyası sisteminin inkişafının təhlili göstərir ki, müxtəlif növlü nümunələrin vizual, orqanoleptik və fiziki-kimyəvi tədqiqatı üzrə təhlil, habelə bəzi malların təsnifatının və harmonikləşdirilmiş sistemin izah qaydaları, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturası üzrə ət və ondan hazırlanmış məhsullar (04), dənli taxıl məhsulları (10), heyvan və bitki mənşəli yağlar (15), alkoqol və alkoqolsuz içkilər və sirkə (22), yeyinti sənayesinin qalıq və tullantıları, heyvan üçün hazır yem (23), neft və onun məhsulları (27), üzvi kimyəvi birləşmələr (29), əczaçılıq məhsulları (30), kağız və karton (48), avadanlıq və mexaniki qurğular, onların hissələri (84), elektrik maşınları və avadanlıqlar (85), nəqliyyat vasitələri (87), nəzarət üçün cihazları (90), mal qrupları aid olduğu müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının qərarı üzrə ekspertiza fəaliyyətini respublikanın ərazisində yerləşən ekspert təşkilatları və bu təşkilatlardan kənarında işləyən, lakin elm, texnika, incəsənət və ya sənətkarlıq sahəsində xüsusi lazımi biliklərə malik olan şəxslər aparırlar.

Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə əsasən, ekspert kimi aşağıdakı şəxslərdən istifadə edilə bilməz:

Gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması zamanı, konkret fakt üzrə əvvəllər bu işdə iştirak etmiş mütəxəssislər, habelə prob və nümunə götürmüş şəxslər.

AR Cinayət Məcəlləsinin tələblərinə cavab verməyən şəxslər.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının aparılmasına gömrük orqanlarının münasibəti, tapşırığa uyğun olaraq , ekspertizanın təyin olunması haqqında qərarla rəsmiləşdirilir.

Gömrük ekspertizasının aparılması barədə göstəriş ,gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində Gömrük hüquq pozuntusu barədə iş açılana qədər verilir. Ekspertizanın təyin olunması barədə qərar, gömrük orqanları tərəfindən Gömrük hüquq pozuntusu barədə iş açıldıqdan sonra verilir.

Cinayət işi üzrə ilkin təhqiqatın aparılması zamanı da gömrük ekspertizasının təyin olunması barədə qərar çıxarılır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizası aşağıdakı hallarda təyin oluna bilər.

1.Gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsi aparılarkən.AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirərkən lazım gələrsə həmin orqanın və ya onun müavinin ,habelə müvafiq olaraq qaçaqmalçılıq şöbəsinin müdiri və ya onun müavinin razılığı ilə ekspertiza təyin edilə bilər.

2.Gömrük hüquq pozuntusu haqqında iş aparılarkən. İcraatında Gömrük hüquq pozuntusu haqqında iş olan gömrük orqanının vəzifəli şəxsi, bu orqanın rəisi və ya onun müavininin, habelə qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə şöbəsinin rəisi və ya onun müavininin :həmin işin baxılması zamanı isə müvafiq gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin razılığı ilə ekspertiza təyin edilir.

Cinayət işi üzrə tədqiqat aparan şəxs tərəfindən gömrük ekspertizasının təyin olunması barədə qərar, müvafiq şöbənin rəisi və ya onun müavini, həmçinin qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə şöbəsinin rəisi və ya onun müavini tərəfindən təsdiq olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının təyin olunması barədə olan tapşırıqda və ya qərarla aşağıdakılar göstərilməlidir:

- ekspertizanın təyin olunması barədə verilmiş tapşırıqın (qərarın) tərtib olunduğu yer və tarix ,ekspertizanı təyin edən gömrük orqanının adı onun ünvanı, gömrük hüquq qaydasının pozulması qaydası və ya cinayət işinin nömrəsi (ekspertiza təyin olunan)
- ekspertizanı təyin etmiş şəxsin soyadı və vəzifəsi.
- ekspertizanın adı
- ekspertizanın təyin olunmasının səbəbi
- ekspertizanı aparacaq müəssisənin adı,digər əgər onun aparılması ekspert müəssisəsinə deyil, kənar şəxsə həvalə edilmişsə -onun adı,soyadı, atasının adı, ixtisası və vəzifəsi göstərilir.
- ekspertin qarşısında qoyulmuş suallar.
- ekspertin sərəncamına vermiş materiallar (ekspert tədqiqatının obyektləri-əşyalar, sənədlər,götürülmüş prob və nümunələr, həmçinin onları müşayiət edən sənədlər,gömrük yük bəyannaməsi, texniki şərtlər, keyfiyyət pasportu və sertifikatı, texnoloji rəqlamentləri, layihələr, şəkillər ,ekspertiza predmetinə aid məlumatlar olan müqayisə nümunələri ,ekspertizanın aparılması üçün əhəmiyyətli olan digər materiallar.
- əlavə və ya təkrar ekspertiza təyin olunduqda-əvvəlki ekspertizanın rəyi(yaxud ekspertizanın aparılma bilməməsi haqqında ekspertin rəyi) ilkin ekspertizadan sonra əldə olunmuş materiallar .

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə əsasən, ilkin ekspertizanın predmeti olmamış yeni obyektlərin

ekspertizası ümumi qaydaları üzrə təyin olunur və əlavə və ya təkrar ekspertiza adlanmır.

Ekspertiza tədqiqatı üçün götürülmüş prob və nümunələr ekspertiza , onların götürülməsi barədə protokolla birlikdə göndərilir. Malların prob və nümunələri, habelə əşyayı dəlillər ekspertizaya müvafiq şəkildə qablaşdırılmış və qoruyucu yarlıqla möhürlənmiş şəkildə göndərməlidir.

Mallardan prob və nümunələrin götürülməsi, həmçinin əşyayı dəlillərin götürülməsi, həmçinin və cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 343-cü maddəsində göstərilmişdir ki, gömrük qaydalarının pozulması haqqında işin icraatına və ya bu işə baxılmasını həyata keçirən AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi gömrük qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilən fiziki şəxsdən, vəzifəli şəxsdən, idarə, müəssisə və təşkilatların rəhbərliyindən və ya onların müavinlərindən , digər işçilərdən, həmçinin gömrük qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilən hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərdən ekspertizanın keçirilməsi üçün zəruri olan imza şəxslərdən ekspertizanın keçirilməsi üçün zəruri olan imza və xətt nümunələrini almaq ,mallardan və digər əşyalardan prob və nümunələr götürmək hüququna malikdir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin gömrük laboratoriyalarında ekspertizanın aparılması şərtləri və qaydaları, Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə , habelə gömrük ekspertizasının aparılması qaydalarına uyğun həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları, ekspertizanın aparılması üçün tabeçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq istənilən idarə, müəssisə və təşkilatlardan mütəxəssis cəlb edilə bilər. Bu mütəxəssislər prob və nümunələrin götürülməsində , narkotik vasitələrin olmasını təyin etmək üçün maddələrin ekspress-analizinin aparılmasında , fiziki şəxslərin şəxsi yoxlamasında

(onların tibb işçiləri tərəfindən yoxlanılması lazım gəldikdə), habelə digər gömrük məqsədləri üçün lazım olan işlərdə iştirak edə bilirlər.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasını ali və ya orta itxisas təhsili olan, gömrük ekspertizası sahəsində müvafiq hazırlıq keçən və attestasiya nəticəsində gömrük ekspertizasının aparılmasına buraxılan ekspertlər apara bilirlər. Eyni zamanda gömrük ekspertizasını aparmaq üçün DGK-nin işçisi olmayan mütəxəssis də dəvət oluna bilər. Bu cür mütəxəssisləri gömrük laboratoriyasının rəhbəri çağıra bilər. Dəvət olunan mütəxəssislər gömrük orqanlarının mütəxəssisləri ilə eyni hüquqa malikdirlər.

Bir qayda olaraq, gömrük ekspertizası Dövlət Gömrük Komitəsinin binalarında həyata keçirilir. Lakin bəzi hallarda ekspertiza kənar yerdə də aparıla bilər.

Gömrük ekspertizası aparılarkən, ekspertlərin vəzifələri və məsuliyyətləri, prosesual hüquqları, habelə, ekspertin yekun rəy verilməsindən imtina və ya düzgün olmayan rəy verməsinə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq qaydaları Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi əsasında həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının hərtərəfli aparılması məqsədi ilə, mövcud qanunvericilikdə ekspertizanın həyata keçirilməsinə müxtəlif elm sahələri üzrə ekspertlərin cəlb olunması tələb olunarsa, kompleks ekspertizanın aparılması nəzərdə tutulur. Kompleks ekspertiza aparılarkən müvafiq rəhbərlik tərəfindən aparıcı ekspert təyin olunur. Aparıcı ekspert ekspertlər komissiyasının işini təşkil edir və koordinasiya fəaliyyəti ilə məşğul olur. Aparıcı ekspert və ya komissiyanın (qrup) rəhbəri qanunvericiliyinə uyğun olaraq ekspertlərin malik olduğu prosesual hüquq və vəzifələrə malik olurlar. Aparıcı ekspertin əsas vəzifəsi, komissiya qarşısında qoyulmuş tapşırıqların tam və elmi cəhətdən əsaslandırılmış həlli üçün kollektiv üzvlərinin bilik və bacarığından daha səmərəli istifadə olunmasını təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemində gömrük ekspertizaları, bir qayda olaraq, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin laboratoriyalarında aparılır.

Bəzi hallarda laboratoriya və digər orqanların icazəsi ilə gömrük ekspertizaları başqa orqanların bu tipli laboratoriyalarında aparıla bilər.

Malların ayrılıqda tədqiqatı sahəsində lazımi rəy almaq üçün Mərkəzi laboratoriya (onun struktur vahidinin) rəhbərliyinin icazəsi ilə laboratoriyanın ekspertləri həmin tədqiqatları digər ekspertiza, sahə və elmi müəssisə laboratoriyalarında apara bilər.

Gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizaları gömrük orqanlarının və ya Azərbaycan Respublikasının digər hüquq-mühafizə orqanlarının qərarı ilə gömrük qaydalarının pozulması işləri, arbitraj məhkəmələrində mübahisəli məsələlərin həlli, cinayət və mülki işlər üzrə, habelə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti zamanı, həmçinin digər dövlət orqanlarının, müəssisə, təşkilat, sahibkar və vətəndaşların müraciəti ilə əlaqədar aparıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi laboratoriyası bir qayda olaraq, mürəkkəb gömrük ekspertizaları, habelə Azərbaycan Respublikası gömrük və digər hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin digər laboratoriyalarının ekspertlərinin verdiyi rəyin düzgünlüyünə və əsaslandırılmasına şübhəsi olduqda təkrar ekspertizaları aparır.

Gömrük Komitəsinin bölgə laboratoriyaları onlar tərəfindən aparılan ekspertizaların uçotunu aparır və Mərkəzi laboratoriyaya aylıq və illik hesabat verir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyasının strukturu, ştatdakı işçilərin sayı, görüləcək işlərin xarakteri və həcmindən asılı olaraq, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbərliyi tərəfindən gömrük laboratoriyalarına dair beynəlxalq metodik

təlimatlar nəzərə alınmaqla, normativ-hüquqi aktlara müvafiq olaraq ümumi qaydalar üzrə təsdiq olunur.

II fəsil. Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən ərzaq malların keyfiyyəti və təhlükəsizliyinin təmin olunmasının müasir vəziyyəti.

2.1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyası ölkə ərazisinə gətirilən ərzaq mallarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyini müəyyən edən qurum kimi.

Gömrük orqanlarında ərzaq mallarının ekspertizası QOST dövlət standartı əsasında aparılır. Bu standart MDB ölkələrinin xalq təsərrüfatının bütün sahələrində və müəssisələrində tətbiq olunan məcburi sənəddir.

Azərbaycan Respublikası gömrük, inzibati, cinayət-prosessual, mülki-prosessual və iqtisadiyyat məhkəməsi qanunvericiliyi tələblərinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi laboratoriyasında və təşkil olunacaq laboratoriyalarda gömrük ekspertizasının aparılması şəraiti və qaydaları bu Təlimatla müəyyən olunur.

Gömrük ekspertizasının aparılması prosesində aşağıdakı məsələlərin müəyyən olunmasına icazə verilir:

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin Mal Nomenklaturasına uyğun malın kodunun təyini;
- malın mənşə ölkəsinin təyini;
- malın gömrük dəyərinin təyini;
- malların, o cümlədən emal əməliyyatından sonra, identifikasiyaya (eyniləşdirilməsi);
- malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini;
- malların çeşidi, sortu və növünün təyini;
- malların istehsal texnologiyasının təyini;
- malların istehsal olduğu xammal mənbələrinin təyini;
- xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarının (hasilat miqdarının) təyini;
- malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini;
- malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyinin təyini;

- malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini;
- xüsusi tədqiqat metodu və bilik tələb edən digər məsələlərin həlli.

Bununla əlaqədar gömrük laboratoriyaları aşağıdakı növ gömrük ekspertizaları aparır:

- sinifləşdirmə;
- materialşünaslıq;
- identifikasiya (eyniləşdirmə);
- kimyəvi;
- sortlaşdırma və çeşidləmə;
- texnoloji;
- əmtəəşünaslıq;
- incəsənətşünaslıq və s.

Gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizaları gömrük orqanlarının və ya Azərbaycan Respublikasının digər hüquq-mühafizə orqanlarının qərarı ilə gömrük qaydalarının pozulması işləri, arbitraj məhkəmələrində mübahisəli məsələlərin həlli, cinayət və mülki işlər üzrə, habelə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti zamanı, həmçinin digər dövlət orqanlarının, müəssisə, təşkilat, sahibkar və vətəndaşların müraciəti ilə əlaqədar aparıla bilər.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının tapşırığı ilə aparılan ekspertizalar pulsuz, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilir. Digər hüquq-mühafizə orqanlarının qərarına, dövlət orqanlarının, müəssisə, təşkilat, sahibkar və vətəndaşların müraciətlərinə əsasən aparılan gömrük ekspertizasının haqqı həmin şəxslər tərəfindən ödənilir.

Gömrük ekspertizaları gömrük ekspertizası sahəsində müvafiq hazırlıq keçmiş və attestasiya nəticələrinə görə gömrük ekspertizası aparmağa

səlahiyyəti olan ali və ya orta ixtisas təhsilli laboratoriya əməkdaşları (ekspertləri) tərəfindən aparıla bilər.

Attestasiya qaydaları və intizam məsuliyyəti laboratoriya əməkdaşlarının attestasiyası haqqında Təlimatla müəyyən olunur. Mütəxəssislərin seçilməsi, onların tərkibinin təsdiqi və fəaliyyət qaydası Mərkəzi laboratoriya rəisi tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəzi laboratoriyanın rəisi öz peşə yönümünə müvafiq olaraq ekspert kimi çıxış edə bilər. Gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizalarını laboratoriyanın ştat üzrə əməkdaşları olmayan mütəxəssisləri də apara bilər. Belə mütəxəssislərin seçilməsi, say tərkibinin təsdiqi və onların fəaliyyəti Mərkəzi laboratoriya rəisi tərəfindən həyata keçirilir. Ştatdan kənar əməkdaşların ekspert kimi fəaliyyəti bu Əsasnamə ilə müəyyən olunur. Belə mütəxəssislər laboratoriyanın ştatlı əməkdaşları kimi analoji ekspertizaların aparılması zamanı ekspert kimi öhdəliyini yerinə yetirmələrinə görə mükafatlandırma və ekspertizanın aparılması üçün tələb olunan xərcləri həmin qayda və həmin miqdarda alma hüququna malikdir.

Gömrük ekspertizaları, bir qayda olaraq, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi laboratoriyalarında aparılır. Bəzi hallarda laboratoriya və digər orqanların icazəsi ilə gömrük ekspertizaları başqa orqanların bu tipli laboratoriyalarında aparıla bilər.

Malların ayrılıqda tədqiqatı sahəsində lazımi rəy almaq üçün Mərkəzi laboratoriya (onun struktur vahidinin) rəhbərliyinin icazəsi ilə laboratoriyanın ekspertləri həmin tədqiqatları digər ekspertiza, sahə və elmi müəssisə laboratoriyalarında apara bilər.

Ekspertizanın aparılması qaydasını pozan, ekspert öhdəliklərinə məsuliyyətsiz yanaşan və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmayan gömrük laboratoriyası əməkdaşları intizam məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər.

Gömrük ekspertizasının əsas obyektı gömrük sərhədindən keçirilən mallar, habelə bu mallar haqqında gömrük və digər sənədlərdə olan məlumatlardır. Ekspert tədqiqatları prosesində başlanğıc material kimi gömrük qaydalarının pozulmasında şübhəli olan və bu qaydanı pozan şəxslərin və şahidlərin izahat və göstərişlərindən, cinayət işləri üzrə şübhəli və müqəssir olanların məlumatlarından və bu iş üzrə digər materiallardan, sənədlərin təftiş aktlarındakı faktlardan, habelə mütəxəssis-ekspertlərin rəylərindən istifadə etmək olar.

Mərkəzi laboratoriya, bir qayda olaraq, mürəkkəb gömrük ekspertizaları, habelə Azərbaycan Respublikası gömrük və digər hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin digər laboratoriyalarının ekspertlərinin verdiyi rəyin düzgünlüyünə və əsaslandırılmasına şübhəsi olduqda təkrar ekspertizaları aparır.

Gömrük Komitəsinin bölgə laboratoriyaları onlar tərəfindən aparılan ekspertizaların uçotunu aparır və Mərkəzi laboratoriyaya aylıq və illik hesabat verir.

Ekspertizaya aşağıdakılar təqdim olunmalıdır:

- ekspertizanın təyinatına dair qərar (tapşırıq, təyinat) (çox obyektli və çox epizodlu işlərin ekspertizası ayrı-ayrı obyekt və epizodlar, mal qrupları, şəxslər və s. üzrə təyin edilə bilər);
- mal, nümunə və ya prob və sənədlər (ekspertiza obyektləri);

Lazımı hallarda işə dair aşağıdakı digər materiallar da göndərilə bilər:

- sənədlərin təftiş aktı;
- sübut üçün işə əlavə olunmuş qeyri-rəsmi sənədlər;
- ekspert rəyləri (ekspertiza nəticələri);

- gömrük ekspertizası predmetinə aid olan və ona dair məlumatları özündə əks etdirən protokollar və digər sorğu materialları.

Ekspertizanın təyinatına dair qərar (tapşırıq və ya təyinatda) aşağıdakılar göstərilməlidir:

- qərarın (tapşırıqın və ya təyinatın) tərtib olunduğu yer, tarix;
- qərarı (tapşırıq və ya təyinatı) tərtib və ya təklif edən şəxsin soyadı və vəzifəsi;
- ekspertizanı təyin edən orqanın adı;
- ekspertiza təyin olunmuş gömrük qaydalarının pozulması haqqında cinayət və ya mülki işin sayılı nömrələri;
- gömrük ekspertizanın təyini üçün əsas;
- ekspertizanın aparılması həvalə olunmuş laboratoriyanın adı (müxtəlif laboratoriyaların ekspertləri və ya digər müəssisələrin ştatlarında olan iki və ya daha çox ekspertlər tərəfindən ekspertizanın aparılması təyin olunarsa, bu halda qərar, tapşırıq və ya təyinatda ekspertlər komissiyasının fəaliyyətinin təşkili hansı ekspert təşkilatına həvalə olunduğu, ekspert tədqiqatı obyektlərinin və işə aid digər materialların hansı təşkilata göndərilməsi göstərilməlidir. Ekspertizaların təyinatına dair qərar (tapşırıq və ya təyinat) göstərilən halda bu təşkilatların hər birinə göndərilməlidir);
- ekspertizaya təqdim olunan obyektlər və digər materiallar qablaşdırılmalı, nömrələnməli və möhürlənməlidir.

Yuxarıda göstərilən materiallar üzrə əlavə və ya təkrar ekspertizalar təyin olunarsa, əvvəlki ekspertizaya dair bütün əlavələri ilə birlikdə rəy və ya rəy verməyə imkan olmadığına dair məlumat, habelə şəxsin sərəncamında olan əlavə materiallar təqdim olunmalıdır.

Ekspertizaya təqdim olunmuş materiallar prosesual qanunvericiliyin və bu Təlimatın tələblərinin pozulması ilə tərtib olunmuşdursa, laboratoriya və ya onun struktur bölməsinin rəisi bir gün müddətində ekspertizanı təyin edən şəxsə və ya gömrük orqanına məlumat verməlidir.

Ekspertizanı təyin edən şəxs çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün tədbir görməsə, laboratoriya və ya onun struktur bölməsinin rəisi bir aydan sonra təqdim olunan materialları qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirmədən, ekspertin rəy vermə imkanının olmaması səbəbinə dair məlumatla birlikdə geri qaytarmaq hüququna malikdir. Çatışmazlıqları əlavə material olmadan aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, material həmin çatışmazlıqlar qeyd olunan xidməti məktubla birlikdə qaytarılır.

Laboratoriya rəisi ekspertizanı yüksək elmi-texniki səviyyədə və qanunvericiliyin, ekspert fəaliyyətini tənzimləyən Təlimat və göstərişin tələblərinə əsasən müəyyən edilmiş müddətdə aparılması üçün məsuliyyət daşıyır.

Laboratoriya rəisinin ekspertiza idarəsinin rəhbəri kimi səlahiyyəti gömrük, inzibati, cinayət-prosessual, mülki-prosessual, iqtisad məhkəməsi qanunvericilikləri, bu Təlimat və Azərbaycan Respublikası dövlət gömrük komitəsinin müvafiq göstərişləri ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən təyin edilən ekspertizanın aparılma dövrü laboratoriya və ya struktur vahidinin rəisi tərəfindən 20 gün müddətinə müəyyən edilir. Ekspertizanın müddəti işə dair materiallarla ilkin tanışlıqdan sonra müəyyən olunur. İlkin tanışlıq 5 gündən çox olmamalıdır. Ekspertiza 20 gün müddətində başa çatmadıqda laboratoriya rəisi ekspertizanı təyin edən gömrük orqanını xəbərdar edir və razılıq əsasında əlavə vaxt müəyyən edir.

Ekspertizanı aparmaq üçün əlavə materiallar tələb olunduqda ekspertizanın aparılma müddəti həmin materialların göndərilməsi üçün verilən məlumat əsasında materialların daxil olduğu gündən və ya həmin materialların göndərilməsi haqqında rədd cavabı alındığı gündən təyin edilir.

Digər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən təyin olunan ekspertiza gömrük orqanları tərəfindən təyin olunan ekspertizanın müddəti azaldılmadan materialların laboratoriyaya daxil olma ardıcılığına uyğun olaraq aparılır. Digər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən təyin olunan ekspertiza və ekspertiza materialları ilə ilkin tanışlıq müddəti həmin hüquq-mühafizə orqanı ilə laboratoriya arasında başqa razılıq olmadıqda gömrük orqanları tərəfindən təyin olunan ekspertiza müddəti hüdudunda müəyyən edilir. Digər dövlət orqanlarının, müəssisə və təşkilatların, vətəndaşların müraciəti ilə təyin olunan ekspertiza gömrük orqanları və digər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən təyin olunan ekspertizanın aparılma müddəti azaldılmadan aparılır.

Ekspertin rəyi üç hissədən ibarət olmalıdır:

- giriş hissə;
- tədqiqat hissəsi;
- nəticə.

Ekspert tərəfindən qoyulan suallar ekspertizanın təyin edildiyi qərar (təyinatda) göstərildiyi formada olmalıdır və həmin formanın dəyişdirilməsinə icazə verilmir. Onları dəqiqləşdirmək lazım gəldikdə ekspert ekspertizanı təyin edən şəxsə müraciət etməli və öz səlahiyyətinə uyğun tapşırığı necə başa düşdüyünü qeyd etməlidir. Qoyulmuş sualların ekspertin bilik dairəsindən kənara çıxması və ondan xüsusi bilik və bacarıq tələb olunması rəydə qeyd olunmalıdır. Ekspert tədqiqatı daha məqsədəuyğun qaydada aparmaq üçün qoyulmuş sualları yenidən qruplaşdırma bilər. Əgər sual ekspertin təşəbbüsü ilə qoyularsa, onda bu hal giriş hissəsində göstərməlidir.

Təkrar və ya əlavə ekspertiza aparıldıqda giriş hissədə ilkin ekspertizanın kim tərəfindən və harada aparılması, ekspertiza nəticələri haqqında verilən rəyin nömrəsi və tarixi, ekspert qarşısında təkrar ekspertiza üzrə qoyulan suallar üzrə ilkin ekspertizanın nəticələri, həmçinin təkrar və ya əlavə ekspertizanın təyini məqsədləri göstərilməklə məlumat verilir. Kompleks və ya komissiya ekspertiza

aparıldıqda rəyin giriş hissəsində aparıcı ekspertin soyadı və ekspertiza üçün hazırlıq mərhələsi göstərilir. Əgər ekspertiza bir neçə laboratoriya tərəfindən aparılırsa, rəyin giriş hissəsində bu laboratoriyaların adı qeyd olunur.

Kompleks ekspertizanın aparılmasında ümumi sualın həllində xüsusi əhəmiyyətə malik olan ayrıca bir ekspertiza əsas rol oynadıqda rəyin giriş hissəsində həmin ekspertizanın nəticələri göstərilir.

Rəyin tədqiqat hissəsində tədqiqat prosesi və onun nəticələri, həmçinin müəyyən edilmiş ekspertizanın elmi izahı verilir.

Ekspert tərəfindən tədqiq edilən hər bir suala tədqiqat hissəsində ayrıca bir bölmə uyğun gəlməlidir. Bir-biri ilə əlaqədar iki və daha artıq sualı eyni zamanda tədqiq etdikdə onların cavabı tədqiqat hissəsində bir bölmədə verilir. Tədqiqat hissəsində qoyulmuş bir neçə suala cavab vermək mümkün olmadıqda onun səbəbləri ekspert tərəfindən göstərilməlidir. Əlavə ekspertiza aparıldıqda əvvəlki ekspertiza nəticələrindən istifadə olunması haqqında məlumat göstərilməlidir. Rəyin tədqiqat hissəsində təkrar ekspertiza zamanı əvvəlki ekspertiza nəticələrindən kənarçıxmaların səbəbləri (tədqiqat metodikasından kənarçıxmalar, digər sabit kəmiyyətlərdən istifadə etmək, hesablamada buraxılan səhvlər və s.) göstərilməlidir.

Bir neçə ekspert tərəfindən aparılan kompleks ekspertizanın rəyinin tədqiqat hissəsində hər bir ekspertin soyadı göstərilməklə nəticələr ayrı-ayrı bölmələrdə verilə bilər. Tədqiqat nəticələrinə görə həmin tədqiqatı aparan ekspertin imzası ilə aralıq nəticələr verilə bilər. Ekspert komissiyasının yekun müzakirəsinin ümumiləşmiş və birgə nəticəsi tədqiqat hissəsinin sintezləşdirici bölməsində qeyd olunur. Burada ümumi nəticənin əsaslandırılması da göstərilməlidir.

Rəyin giriş hissəsində qoyulmuş sualların ardıcılığına uyğun olaraq ekspertizaların nəticələri cavab şəklində verilə bilər. Hər bir qoyulmuş suala mahiyyətinə uyğun olaraq cavab verilməli və ya hansı səbəbdən həll olunmaması göstərilməlidir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilən, lakin həll edilməsi ekspert qarşısında qoyulmayan sualların həlli nəticələri rəyin sonunda qeyd olunmalıdır. Nəticələr dəqiq və aydın yazılmalı və əlavələrə yol verilməməlidir. Müstəsna hallarda nəticələr tədqiqat hissəsində verilən nəticələrin izahına əsaslanaraq geniş verilə bilər.

Kompleks ekspertiza aparılan zaman ümumi nəticə (nəticələr) ekspertizanı aparən və ümumi qərara gələn ekspertlər tərəfindən imzalanır. Əgər ekspertlər ümumi qərara gələ bilmirlərsə, onda ümumi rəydə ayrılıqda müstəqil nəticələr tərtib edirlər. Hər bir ekspert komissiyasının digər üzvləri ilə razılığa gələ bilməməsinin səbəbləri əsaslandırılmalıdır. Sərbəst nəticələrin şərh zamanı ekspert komissiyasının digər üzvləri tərəfindən alınan nəticələrdən əsaslandırılmış şəkildə istifadə edilə bilər.

Ekspert tərəfindən müəyyən edilmiş profilaktik xarakterli tədbirlər rəyin tədqiqat hissəsində, gömrük qaydalarının pozulmasının aradan qaldırılması haqqında təkliflər isə onun giriş hissəsində göstərilir. Rəy ekspertizanı aparən ekspert tərəfindən imzalanıb laboratoriyanın möhürü ilə təsdiq olunur, ekspertizanı təyin edən şəxsə və Mərkəzi laboratoriyaya göndərilir.

Komisiya ekspertiza aparıldıqda rəy mövcud təlimatın 3.12 bəndinin tələblərinə əsasən, kompleks ekspertiza aparıldıqda isə Azərbaycan Respublikası məhkəmə ekspert idarələrində kompleks ekspertizalarının aparılmasının təşkili haqqında təlimatın tələbləri əsasında təsdiq olunur.

Rəydə cədvəl, qrafik və s. şəkildə əlavələr verilərsə, onlar da ekspert tərəfindən imza edilir və laboratoriya möhürü ilə təsdiq olunur. Əlavələrdə rəyin nömrəsi və tarixi göstərməlidir.

Rəy və ona əlavə iki nüsxədə hazırlanmalı, biri ekspertizanı təyin edən şəxsə, biri isə laboratoriyada saxlanmalıdır. Komisiya və ya kompleks ekspertiza aparıldıqda rəy ekspertizanı təyin edən şəxsə və ekspertizanın aparılmasında iştirak edən laboratoriyalara göndərilmək üçün lazım olan nüsxədə hazırlanır.

Tədqiqat məhkəmə ekspertizasında aparıldıqda və ya gömrük qaydalarının pozulması işinə gömrük orqanlarında baxıldıqda rəy bu bölmədə göstərilən qaydalara uyğun olaraq hazırlanır, müzakirə olunduqdan sonra isə məhkəməyə və ya gömrük qaydalarının pozulması işinə baxan şəxsə göndərilir.

Əgər tədqiqat məhkəmə ekspertizasında və ya gömrük qaydalarının pozulması işinə baxan gömrük orqanlarında eyni suallar üzrə və eyni bir ekspert tərəfindən nəticələr əvvəlki kimi qalması şərti ilə aparılırsa, rəyi müstəqil olaraq əvvəlki tədqiqat nəticələrinə əsaslanaraq tərtib edir.

Tədqiqat məhkəmə ekspertizası və ya gömrük qaydalarının pozulması işinə baxan gömrük orqanlarında aparılırsa, onda hazırlanmış rəyin surəti ekspertizanın təyini haqqında qərar və ya təyinatın surəti ilə birlikdə Mərkəzi laboratoriyaya göndərilir.

Rəyin verilməməsi haqqında məlumat (akt) ekspert tərəfindən imza olunur, laboratoriyanın möhürü ilə təsdiq edilir, bir nüsxəsi laboratoriya rəisi tərəfindən ekspertizanı təyin edən orqana göndərilir, bir nüsxəsi isə laboratoriyada saxlanılır.

Əgər bu cür məlumat (akt) gömrük qaydalarının pozulması işinə gömrük orqanlarında baxılması və ya məhkəmə araşdırılması mərhələsində tərtib olunarsa, onda rəy iki nüsxədə tərtib olunur və ekspert tərəfindən imzalanaraq bir nüsxəsi məhkəməyə, bir nüsxəsi isə laboratoriyaya göndərilir.

Ekspert tədqiqatının obyektı olan əşya və sənədlər (nümunə və ya prob, çeşid) qablaşdırılmış və möhürlənmiş şəkildə ekspertin qeydləri, rəy (akt) və ya rəyin verilməməsi haqqında məlumatla birlikdə ekspertizanı təyin edən orqana göndərilir.

2.2. Müasir şəraitdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması.

Əhalinin yaşayışı üçün zəruri olan istehlak mallarının və müxtəlif xidmətlərin bahalaşması müasir dövrün ən böyük sosial çətinliklərindən biridir. Heç kimə sirr deyil ki, işçilərin əmək haqqı, mənzil təminatı, istirahətinin səmərəli təşkili, sağlamlığın qorunması problemlərlə birbaşa əlaqədardır. Odur ki, bahalıq anlayışının özü hər şeydən əvvəl insan həyatının, onun yaşayışının zəruri şərtlərinin bahalaşması kimi başa düşülməlidir.

Ekoloji böhran yalnız konkret bir ərazi-dövlət çərçivəsi ilə məhdudlaşmayıb ümumdünya probleminə çevrildiyi kimi, bahalıq da, xüsusən ərzaq məhsullarının bahalaşması diinya ölkələrinin demək olar ki, əksəriyyətində baş verir. Bu, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə daha kəskin tərzdə formalaşır. İstehlak səbətinə daxil olan ən mühiim ərzaq, qeyri-ərzaq mallarının və xidmətlərin bahalaşması əhalini məcbur edir ki, gəlirlərin daha çox hissəsini ilk növbədə, vacib olan mal və xidmətlərin ödənilməsinə xərcləsinlər. Əks halda isə onların istehlakı sadəcə olaraq ixtisar olunmalıdır.

Bahalaşma əsasən, inkişaf etmiş ölkələrin uzun müddət təsiri altında olan Ölkələrdə geniş vüsət almışdır. Məhz buna görə də həmin ölkələrdə əhalinin orta həyat səviyyəsi inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində olduğundan çox aşağıdır. Belə ki, həmin ölkələrdə orta ömür müddəti 30-50 faizdən az, ərzaq məhsullarının orta kaloriliyi isə 30-40 faizdən aşağıdır. BMT-nin FAO təşkilatı, BYİ Bankının məlumatlarına əsasən dünyada son illərdə aclıqdan və doyunca yeməməkdən hər il 30-40 milyon adam ölür. Bu, II Dünya Müharibəsi illərində hər il ölənlərə nisbətən 4-5 dəfə çoxdur. Hazırda doyunca yeməməyin müxtəlif formalarından dünya əhalisinin 40 faizi əzab çəkir, hər gün orta hesabla 40 min uşaq acından ölür. Ərzaq böhranı xüsusilə, Afrikada daha kəskin xarakter alır. Son 10 il ərzində adambaşına düşən ərzaq istehsalı 10 faizdən çox azalmışdır və ərzaq məhsullarının bahalaşması isə daha sürətli olmuşdur.

Dünya ölkələrində ərzaq problemi, ərzaq məhsullarının bahalaşması ümumi ekoloji çətinliklərlə əlaqələnsə də, hər halda ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi, demoqrafik, sosial-siyasi inkişaf amil və meyllərindən daha çox asılı olur. Yalnız ekoloji şəraitin pisləşməsi deyil, məhz göstərilən həmin amil və meyllərin mövcud vəziyyəti son anda hər bir ölkədə istehlak vasitələrinin bahalaşması səbəblərini doğurur. Bu baxımdan, dünya ölkələrinin təcrübəsində istehlak vasitələrinin bahalaşmasının iqtisadi və sosial səbəblərinin öyrənilməsinə daha çox yer ayrılır. Proses mürəkkəb və çoxcəhətli olub bir çox iqtisadi göstəricilərin nəticələrini özündə birləşdirir. Bahalıqın yaranmasının əsas səbəbləri siyahısına qiymətlərin qalxmasını, mal təklifi ilə əhalinin alıcılıq qabiliyyətli tələbi arasındakı uyğunsuzluğu, mal qalığını, manatın alıcılıq qabiliyyətinin qeyri-sabitliyini və s. aid etmək olar. Daha dəqiq desək, həmin səbəblər özünü yaşayış vasitələrinin bahalaşmasında əks etdirir. Bahalıq - qiymətlərin qalxmasının aynasıdır. Qiymətlərin qalxması müxtəlif formalarda bahalıqın yaranmasına təsir göstərərək əhalinin mövcud tələbatının səviyyəsi ilə onların faktiki istehlakı arasındakı uyğunsuzluğu gücləndirir. Mövcud qiymətlərin səviyyəsi ilə bahalıq gözəgörünməz tellərlə bağlıdır. Qiymətlər gizlin qalxır, istehlak malları isə bahalaşır.

Dünyada ərzaq təhlükəsizliyi problemi hələ keçən əsrin 70-ci illərində FAO tərəfindən qaldırılmış və o vaxtdan etibarən bu təşkilatın daimi fəaliyyətdə olan Beynəlxalq Ərzaq Təhlükəsizliyi Komitəsi yaradılmışdır. Məhz bu Komitənin yaxından iştirakı və dəstəyi ilə dünya ölkələrinin əksəriyyətində "Milli ərzaq təhlükəsizliyi proqramı" işlənib hazırlanmış və həyata keçirilməkdədir.

Eyni zamanda Prezident İ.Əliyev tərəfindən 2007-2015-ci illər üçün əhalinin sağlam qida təminatını yerinə yetirmək məqsədilə yeni ərzaq təhlükəsizliyi proqramının işlənib hazırlanması barədə Nazirlər Kabinetinə tapşırıq verilib. Belə ki, 2008-ci ilin payız aylarında dövlət proqramının layihəsi ayrı-ayrı aidiyyəti orqanlarından, təşkilatlarından və digər təsərrüfat subyektlərindən ibarət komissiya tərəfindən hazırlanacaq. Əhalinin təmiz ərzağa olan tələbatını ödəmək üçün

parlamentin Aqrar islahatlar daimi komissiyası “Ekoloji təmiz məhsul” yetişdirilməsinin hüquqi bazasını genişləndirmək məqsədilə ayrıca qanun layihəsi tərtib edərək Milli Məclisin payız sessiyasında qəbul etməyə hazırlaşır. Onu da qeyd edək ki, ərzaq təhlükəsizliyi proqramı çərçivəsində regionlarda fermerlərin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hər hektar üçün dövlət büdcəsindən 40 man. subsidiya ayrılmışdır. Həmin məbləğ daxilində əkinçiliklə məşğul olan torpaq sahibləri lazım olan yanacaq, gübrə və digər ehtiyatları ödəyə biləcəklər. Bunun nəticəsində kənd təsərrüfatı bitkiləri əkilən torpaqların həcmi 120 000 hektar, taxılın ümumi kütləsi isə 300 000 tona çatmışdır. Bu da öz növbəsində əhalinin çörəyə və digər un məmulatlarına olan tələbatını 80% ödəməyə imkan verəcəkdir.

Ərzaq təhlükəsizliyi həm iqtisadi, həm də siyasi mənə daşıyan kompleks anlayış olub, ölkənin bütün sakinlərinin fəal və sağlam dolanışıqları üçün zəruri miqdarda ərzaqla təminatı deməkdir. Dünya təcrübəsində ərzaq təhlükəsinin xroniki və müvəqqəti ola bilməsi qənaətinə gəlinmişdir. Bu təhlükə o zaman reallaşır ki, qida məhsullarını əldə etməyin mümkünsüzlüyü səbəbindən (pul gəlirlərinin çatışmazlığına görə) bu məhsulların istehlakı fizioloji tələbatı qane etmir və ya lazımi miqdarda ərzaq istehlakı baş vermir. Ərzaq mallarının qiymətlərinin vaxtaşın olaraq artması, aqrar sektorda məhsul qıtlığı və ya gəlir səviyyəsinin aşağı düşməsi nəticəsində ərzaq mallarından istifadə imkanlarının sabitliyi pozulur ki, bu da əslində müvəqqəti ərzaq təhlükəsinin yaranmasına gətirib çıxarır.

İqtisadi ədəbiyyatda xroniki və müvəqqəti ərzaq təhlükəsi ilə yanaşı, potensial ərzaq təhlükəsi vəziyyətinin də mövcudluğu qeyd olunur və göstərilir ki, hər hansı dövlət baş verə biləcək beynəlxalq iqtisadi böhranlara, kənd təsərrüfatı bazarlarının konyunkturunun pisləşməsinə və ticarət müharibələrinə hazır olmadıqda potensial ərzaq təhlükəsi mürəkkəb və hətta xroniki təhlükəyə çevrilə bilər. Deməli, özünü təmin etmə əmsalı aşağı olduqda, aqrar-ərzaq məhsullarına olan tələbatı ödəmək məqsədilə xarici bazarlardan müvafiq məhsul idxalı mümkün olmadıqda ölkə öz

əhalisini zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edə bilmədiyinə görə ərzaq təhlükəsizliyi problemi meydana çıxır.

Ölkə iqtisadçılarının fikrincə iqtisadi qloballaşma bir tərəfdən beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən yararlanmaqla idxal hesabına ölkə daxilində əhalinin ərzaq təminatı məsələsinin həllinə imkanlar yaradırsa, digər tərəfdən ölkəyə ərzaq ekspansiyası və aşağı keyfiyyətli qida məhsullarının gətirilməsi nəticəsində daxili istehsalçı və istehlakçıların mənafeələrinə ziyan vurulması təhlükəsi yaranır. Bu təhlükə konkret olaraq özünü aşağıdakılarda göstərir: idxal ekspansiyası ilə bağlı ölkənin aqrar-sənaye sferası istehsalçıların daxili bazardan sıxışdırılıb çıxarılması; kənd təsərrüfatında və onunla bağlı sahələrdə çalışanların iş yerləri və gəlirlərindən məhrum olmaları; aqrar-ərzaq bazarı işçiləri üçün ərzaq məhsullarının əlyətərliliyinin çətinləşməsi; ölkənin keyfiyyətsiz ərzaq məhsullarının satış bazarma çevrilməsi. Bütün bunlar isə öz növbəsində ərzaq idxalının tənzimlənməsi zəruriliyini doğurur.

Cədvəl 1.

AR-nın 2003-2013-cü illər dövründəki istehlak bazarında idxalın xüsusi çəkisi.

İllər	İstehlak malları satışı (min dol.)	O cümlədən		İdxal edilmiş istehlak malları (min dol.)	O cümlədən		İdxal hesabına təmin olunma faizi	O cümlədən ərzaq və q-ərzaq
		ərzaq	q-ərzaq		ərzaq	q-ərzaq		
2004	1708532	720114	289722	240000	130000	110000	23	18-38
2005	2128423	596695	237844	283836	201541	8209	34	33-34
2006	2383521	899308	298970	343084	273600	69484	28	30-23
2007	2294341	1205369	503162	460207	378134	82073	27	31-16
2008	2313122	1494152	634270	249870	177285	72585	11	11-11
2009	2747251	1650468	738052	254165	171883	82282	10	10-11
2010	3744658	1576212	718128	303951	203975	99976	13	13-14
2011	2658411	1584994	728127	331918	166673	165245	14	11-23
2012	3256598	1842816	904435	474168	238105	236063	17	13-26
2013	2115432	1669989	865447	656645	215454	265545	15	14-16

Ümumiyyətlə, son illər ərzində respublikamızda gömrük-tarif tənzimlənməsində idxahn əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək, ixracı stimullaşdırmaq, daxili istehsala şərait yaratmaq istiqamətində xeyli iş görülmüş, bu isə ölkə iqtisadiyyatını xarici rəqabətin təsirindən qorumaq üçün əlverişli şərait yaradılmasına kömək etmişdir. Ərzaq məhsullarının ümumi idxalda xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 2004-cü ilə nisbətən 0,2 faiz bəndi azalmış və cəmi 10,6 faiz təşkil etmişdir. Əhalinin ət və ət məhsullarına, konserv məmulatlarına, mineral sulara, tütün və tütün məmulatlarına, toyuq əti və yumurtaya, habelə bir sıra digər mallara tələbatının əsas hissəsi daxili istehsal hesabına ödənilmişdir.

Cədvəl 2

AR üzrə 2005-2013-ci illərdə ərzaq mallarının idxalı və ixracı (min dol)

Malın adı	2005		2010		2011		2012		2013	
	Idxal	Ixrac	idxal	ixrac	idxal	ixrac	idxal	ixrac	idxal	ixrac
Diri mal-qara	42216	676	74300	560	103804	1150	35364	775	1031	0.7
Heyvan mənşəli məhsullar	78394	14483	51537	13277	135605	5961	86254	15671	33300	160
Heyvanat və bitki mənşəli piylər, yağlar	22981	119	54483	276	23612	533	6334	5345	13691	4264
Yeyinti sənayesi məhsulları	49113	23153	86257	13831	103449	13547	49808	18015	79288	25578
Alkoqollu və alkoqolsuz içkilər	12280	25568	10295	10586	15206	7368	4968	15535	4715	2121
Xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmində ərzaq mallarının xüsusi çəkisi (%)	26	10	31	6	39.7	4.5	22.7	7	7.9	1.4

Keçid dövrünün ilk illərində ərzaq məhsulları idxalının sürətlə artması sayəsində ölkədə kəskin ərzaq qıtlığının yaranmasının qarşısını almaq mümkün

olmuşdur. Ölkəyə idxal olunan ərzağın ümumi idxalın xüsusi çəkisinin 40 faizini ötdüyü dövrlərdə bir çox əsas ərzaq məhsulları üzrə pərakəndə satış qiymətlərinin artım templəri müəyyən qədər zəifləmişdir.

Cədvəl 3

AR-da 2003-2012 -ci illər dövründə ərzaq mallarının idxalının dinamikası

İllər	Malların ümumi idxalı (min dol)	Dəyəri (min dol)	İdxal edilmiş qida məhsulları	
			Ümumi idxalda payı %	Sahə idxalında payı %
2004	628806	130000	20	54
2005	777910	201541	26	71
2006	667657	273600	41	80
2007	960636	378134	39	83
2008	704343	177285	22	71
2009	1077169	171883	16	68
2010	1033468	203975	19	68
2011	1172071	169881	14	57
2012	1665564	132205	8	48

Tədqiqatlar göstərir ki, idxalın artması ölkədə istehlak olunan ərzaq məhsullarının çeşidinin xeyli genişlənməsinə, bir sıra ərzaq məhsulları ilə təchizatm mövsimliliyinin zəifləməsinə, daxili bazarda rəqabətin güclənməsinə gətirib çıxarmışdır. Bununla yanaşı, respublikamızın dünya ərzaq sisteminə inteqrasiyasının güclənməsi milli ərzaq kompleksinin inkişafına müsbət təsir göstərmiş, ölkədə istehsal olunan anoloji məhsulların maya dəyərinin aşağı salın-, masma və həmin məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə iqtisadi stimullar yaratmışdır. Eyni zamanda, onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, ölkəmizə böyük miqdarda ərzaq idxalının bir sıra mənfi cəhətləri də olmuşdur. 1992-ci il-dən etibarən ərzaq bazarında qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi kənd təsərrüfatı məhsulları ilə sənaye məhsulları arasında qiymət tarazlığının pozulması, idxal malları ilə yerli malların qiymətləri arasındakı nisbətə nəzərə alınmaması, dövlətin bu proseslərə müdaxiləsinin zəif olması, hətta bəzi hallarda tamamilə kənarda qalması. bu

sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrə külli miqdarda verdiyi subsidiyaları dayandırması ərzaq malarının qiymətlərinin artmasına və respublikaya kənardan aşağı qiymətlə bəzən keyfiyyətsiz ərzaq malları idxalının genişlənməsinə səbəb oldu. Aqrar sahənin istehlakçıları öz mallarını rentabellik səviyyəsinə uyğun qiymətlə reallaşdırma bilmədiklərinə görə növbəti il üçün istehsalı azaldı və hətta dayandırdı. Məsələ burasmdadır ki, aqrar-ərzaq bazarı müəssisələrinin istehsal etdikləri məhsulun maya dəyərinin belə idxal edilmiş məhsulların satış qiymətindən yuxarı olması həmin müəssisələri fəaliyyətlərini dayandırmaq məcburiyyətində qoydu. Qiymətlər dövlət tərəfindən tənzimlənmədiyinə görə ölkəmizin aqrar-ərzaq məhsulları istehsal edən müəssisələri zərərlə işləməyə başladılar. Müqayisə üçün deyək ki, əgər 2005-ci ildə respublikamızın kənd təsərrüfatı müəssisələri 28,7 faiz rentabelli işlədiyi halda, 2013-ci ildə 16,5 faiz zərərlə işləmişdir. Məhz bütün bunların nəticəsi idi ki, ölkədə aqrar-ərzaq malları ilə özünü təmin etmə səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşmüş və respublikamız bir sıra ölkələrin məhsullarının reallaşdırılması üçün açıq bazara çevrilmişdir. İdxalın güclü təsiri ilə yerli istehsalın çıxılmaz vəziyyətə düşməsi respublikanın ərzaq bazarını idxaldan tam asılı vəziyyətə salmaqla ərzaq təhlükəsizliyi problemini daha da kəskinləşdirdi.

Ölkədə qiymətlər buraxıldıqdan və dövlətin bazara müdaxiləsi dayandırıldıqdan sonra iqtisadiyyatın müxtəlif sahə məhsullarının qiymətləri arasındakı mütənasiblik də pozuldu. Bütün bunların qarşısını almaq yalnız çevik idarəetmə qabiliyyətinə və dərin iqtisadi təfəkkürə malik ümummilli liderimiz H.Əliyevə nəsis oldu. O, böyük uzaqgörənliklə belə bir nəticəyə gəldi ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək milli istehsalçıların maraqlarını qorumaq, sahələrarası qiymət paritetliyini təmin etmək üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi zəruridir. Bazar öz özünü tənzimləmə mexanizmini malik olmadığına görə kənar müdaxilə olmadan bazarın özünü tənzimləməsi yalnız lazımi məqamlarda dövlətin onu öz axarına buraxdığı müddətdə baş verə bilər. Beləliklə, dövlət ölkədə ərzaq bazarını qorumaq üçün təcrübədə mövcud olan iqtisadi mexanizmlər vasitəsilə

tənzimləmə siyasətini həyata keçirməyə başladı. Bununla yanaşı, həmin dövrdə sərbəst və tənzimlənən bazar şəraitində dövlətin iqtisadi manevr həddini də müəyyən etmək zəruri idi. Ona görə ki, dövlətin müdaxiləsinin həddən çox olduğu şəraitdə də iqtisadiyyatın normal fəaliyyəti pozulmuş olur.

Ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün özünü təmin etmə səviyyəsinin yüksəldilməsi tələb olunurdu. Bu məqsədlə ümummilli liderimiz H.Əliyev 2001-ci ilin martında özünün imzaladığı 640 sayılı sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramını təsdiq etmişdir. Proqrama əsasən ərzaq təhlükəsizliyi siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən edilmiş, konkret tədbirlər sistemi işlənilmiş, onların icrası müddətləri və cavabdeh təşkilatlar göstərilmişdir. 2012-ci ildə sənayenin demək olar ki, bütün sahələrində yüksək artım müşahidə olunduğu halda, ərzaq bazarında təklifin strukturunda əhəmiyyətli payı olan yeyinti sənayesi istehsalının real həcmi 2005-cü ilə nisbətən cəmi 12,6 faiz artmışdır. Təbii ki, yeyinti sənayesi məhsullarına olan tələbin genişlənməsi şəraitində istehsalın yetərli səviyyədə artmaması bu məhsulların qiymətlərinin yüksəlməsinə təkan vermişdir.

Ərzaq məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsinə dövlət himayəsi müvafiq məhsul istehsalçılarının gəlirlərini artırmağa imkan verir. Dünya təcrübəsində qiymətlərin himayə edilməsi məqsədilə onun səviyyəsinə maliyyə yardımı göstərilməsi (subsidiya) aşağıdakı metodların köməyi ilə həyata keçirilir: fermerlərə birbaşa maliyyə vəsaitinin ödənilməsi (istehsal olunmuş məhsul vahidinə görə); məhsulun bazar və təminatlı dövlət qiymətləri arasındakı fərqin ödənilməsi. Bu metodlar arasındakı fərq özünü dünya bazar qiymətləri dəyişdiyi halda göstərir. Belə ki, istehsal edilmiş məhsul vahidinə görə fermerlərə birbaşa maliyyə vəsaitinin ödənişi zamanı məhsulların qiymətləri dünya bazar qiymətləri ilə eyni vaxtda dəyişir. Bazar və təminatlı dövlət qiymətləri ilə məhsul fərqinin ödənişi zamanı isə dünya bazar qiymətləri təminatlı qiymətlərin səviyyəsini üstələyirsə, onda istehsalçılar mövcud təminatlı qiymətlərlə kifayətlənməli olurlar, Belə hal istər-istəməz ərzaq bazarlarında sabitliyin pozulmasına, istehsalçıların

gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Əksinə, dünya qiymətləri təminatlı qiymətlərdən geri qaldıqda isə dövlətin əmtəə istehsalçıları qarşısında götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirmək imkanları məhdudlaşır.

Ölkənin ərzaq bazarında yerli istehsalçıların maraqlarını qoruması məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin yüksəldilməsinin mümkün yollarından biri də idxalın məhdudlaşdırılmasıdır. Daxili istehsal istehlakı üstələyirsə, idxal üzərində nəzarət metodu ilə bazar qiymətlərinin himayə edilməsi siyasəti heç də həmişə gözlənilən nəticəni vermir. Onu da qeyd edək ki, ərzaq mallarına tələbin qeyri-elastikliyi nəzərə alsaq, qapalı daxili bazar şəraitində təklifin genişləndirilməsi qiymətlərin nizamsız olaraq enməsinə və gəlirlərin azalmasına səbəb olacaqdır. Digər tərəfdən isə aydındır ki, təklifin məhdudlaşdırılması siyasəti istehsalçı gəlirlərinin yüksəldilməsinə şərait yaradacaqdır.

Çox vaxt daxili bazarın qapalı saxlanması şərtlərinə daxili istehsal xərclərinin beynəlxalq səviyyəsindən aşağı olması və qiymətlərin subsidiyalaşdırılması nəticəsində ölkənin dünya bazarında iri ixracatçıya çevrilməsini aid edirlər. Lakin, unutmamaq olmur ki, subsidiyalaşdırılacaq bəzi məhsulların həcmnin dövlət tərəfindən müəyyən edilməsi və ixraca meyilli sahibkarlıq qurumlarının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması ilə daxili bazarın qapalı saxlanılmasının ən mühüm şərtlərindən hesab edilməlidir. Respublikada daxili istehsalın həcmi artdıqca məhsul vahidinə veriləcək subsidiya get-gedə azaldılmalıdır. Beləliklə, qeyd edilən siyasət təminatlı qiymətlərin qorunması məqsədilə dövlət büdcəsindən izafi subsidiya xərclərinin ixtisar edilməsinə yönəldilir. Təcrübədə çox vaxt subsidiya ödənişli müəyyən edilmiş məhsulun həcmi daxili istehlakın həcmi ilə məhdudlaşdırılır.

Ölkə daxilində təklifin səviyyəsini məhdudlaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik: hər hansı məhsul idxalının stimullaşdırılması; istehsal həddinin müəyyən edilməsi (kvotalaşdırılması); kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin əkin dövriyyəsindən məqsədli olaraq kənarlaşdırılması. Yeni iqtisadi şəraitdə ölkəyə ərzaq idxalının tənzimlənməsi

gündəmdə duran ən vacib məsələlərdən biridir. Bunun üçün ilkin şərt kimi tənzimlənmə tədbirlərinin yumşaq və məhdud xarakter daşması götürülməlidir. Ona görə ki, iqtisadi islahatlar dövründə idxalın liberallaşdırılması ilə əlaqədar ərzaq bazarında həyata keçirilən köklü tənzimləmə tədbirləri bir tərəfdən bu məqsəd üçün çox böyük məbləğdə büdcə vəsaitinin ayrılması ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən ərzaq məhsullarının qiymətlərinin yüksəlməsi ilə səciyyələnir.

Ərzaq məhsullarının idxalının tənzimlənməsində ikinci şərt əhalinin tələbatının ödənilməsində beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə edilməsi ilə ölkənin daxili bazarının və ölkə istehsalçılarının mənafeələrinin qorunmasının düzgün əlaqələndirilməsi hesab edilir. Bu cür əlaqələndirilməni qurmaq üçün ölkədə istehsal olunmayan, habelə daxili tələbatı tam səviyyədə ödəyəcək həcmdə istehsal edilməyən məhsulların idxalı üçün optimal şəraitin yaradılması tələb olunur. Belə bir şəraitin yaradılması yolunda ölkədə mühüm addımlar atılmış, əsas ərzaq məhsulları növlərinin idxal rejimi ölkə istehsalçılarının iqtisadi mənafeələrinə, təbii etdirilmişdir. İqtisadi islahatlar dövründə respublikada xarici ticarət liberallaşdırıldıqca, ərzaq məhsullarının idxalı sahəsində mövcud əngəllərin ardıcıl olaraq zəiflədilməsi və aradan qaldırılması da təmin edilmişdir. Əksər ərzaq məhsulları üçün idxal gömrük rüsumlarının səviyyələri minimuma endirilmişdir. Son illər aqrar-ərzaq məhsulları istehsalını stimullaşdırmaq üçün idxal olunan toxum, yem, gübrə, ehtiyat hissələri, kənd təsərrüfatı maşın və mexanizmlərinə gömrük vergi və rüsumları tətbiq edilmir və bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalına isə mövsümi rüsumlar tətbiq edilir.

Gömrük siyasətinin əsas istiqaməti kimi tarif tənzimlənməsinin differensiallaşdırılmış sistemə keçilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda Azərbaycanda mövcud tarif siyasəti daxili istehsalı dəstəkləməklə yanaşı, yeni texnika və texnologiya idxalını da təşviq edir. Tarif dərəcələrinin ən yüksək həddi 15 faizdir ki, bu da MDB məkanında ən optimal göstəricidir.

Ticarət və gömrük siyasəti

Azərbaycanın ticarət balansında neft sahəsi üstünlük ləşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və «Gömrük Tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu məhsul idxalı və ixracı üçün tarif sistemlərini və nəzarətin həyata keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Ölkədə daxili və xarici ticarət rejimləri əhəmiyyətli dərəcədə liberallaşdırılmış, dövlət sifarişləri sistemi, idxal və ixrac kvotaları ləğv edilmiş, lisenziya almaq tələbi və ixracın əvvəlcədən qeydiyyatdan keçirilməsi sistemləri aradan qaldırılmışdır.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri əsasən beynəlxalq ticarətin idxal əməliyyatlarından asılıdır. Xarici iqtisadi fəahyyət ölkənin təhlükəsizliyi və ümumxalq mənafeələrinin qorunması baxımından tənzimlənir. Xarici iqtisadi fəahyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi metodu ilə həyata keçirilir. Tarif metodu ilə tənzimləmə əsasən daxili bazarın xarici rəqabətin mənfə təsirindən qorunmasına yönəldilir. Burada idxal gömrük rüsumları başlıca rol oynayır. Gömrük rüsumlarının üç növü müəyyən edilmişdir: advalor (malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanması); spesifik və kombinə edilmiş rüsumlar.

Dörd tarif dərəcəsi müəyyən edilmişdir:

- (1) — əksər mallar üçün — 15 faiz;
- (2 və 3) — qalan mallar üçün — 5 faiz və 10 faiz;
- (4) — investisiya təyinatlı mallar, dərman və kənd təsərrüfatında istifadə olunan maddi-texniki resurslar üçün — 0 faiz.

2001-ci il yanvarın 1-dən Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar MDB üzvü olan ölkələrdən idxal olunacaq mallara vasitəli vergilərin «istehlak yeri» prinsipinin tətbiqi ilə əlaqədar həmin ölkələrə ixrac ediləcək yerli malların vasitəli vergilərdən (ƏDV, Aksiz) azad olunacağı nəzərdə tutulmuşdur.

Tülün məmulatına və alkoqollu içkilərə aksiz vergisi (40-90 faiz dərəcəsi ilə) tətbiq edilir.

İdxal-ixrac əməliyyatları ilə məşğul olan dövlət ticarət şirkətləri, o cümlədən pambıq inhisarçılarının bir hissəsi özəlləşdirilib, digər hissəsi isə ləğv olunub.

Ödəmə balansının tarazlaşdırılması əsasən investisiyaların genişləndirilməsi və iqtisadiyyatın, o cümlədən neft-qaz sənayesinin inkişafı yolu ilə təmin ediləcəkdir.

Ortamüddətli və uzunmüddətli perspektivdə Hökumət rəqabət qabiliyyətli alternativ iqtisadi fəaliyyətə dəstək vermək niyyətindədir. Bu isə idxalın yerli məhsul ilə əvəz olunmasına və ixracın artırılmasına təkan verəcəkdir.

Həyata keçirilmiş tədbirlər:

- Ticarət siyasəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında» 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq həyata keçirilir. Həmin Fərmanla, eyni zamanda, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük nəzarətinin təşkili qaydaları müəyyən edilmişdir; Gömrük rüsumlarına cəlb olunan malların siyahısı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cü il 27 fevral tarixli 25 nömrəli qərarı ilə yenidən təsdiq edilmişdir;

- Xarici valyutanın idxalına və ixracına nəzarət «Valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi ilə nizamlanır; Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə investisiya məqsədləri üçün idxala gömrük güzəştləri müəyyən edilmişdir;

- Ərzaq təhlükəsizliyi üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə «1999-2002-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Ticarətin İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edilmişdir.

Qarşıdakı illərdə ticarət və gömriik siyasətinin aşağıdakı istiqamətlərdə aparılması nəzərdə tutulur:

- Dünya Ticarət Təşkilatının prinsiplərinə uyğun ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi;

- daxili bazarın qorunması üçün bir sıra ərzaq məhsullarına yeni gömrük idxal tarif dərəcələrinin, o cümlədən mövsümi rüsumların tətbiq edilməsi: Məhsulların keyfiyyətinin və təhlükəsizliyinin sertifikatlaşdırılmasının vahid qaydalarının, eləcə də onların gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçirilməsi qaydalarının tətbiqi vasitəsilə gömrük nəzarətinin gücləndirilməsi;
- ərzaq məhsullarının kodu, tədarükçüsü (satıcısı), təyinat yeri, istehsal yeri, keyfiyyət sertifikatı, kontraktın məbləği və digər göstəricilər daxil olmaqla, idxal-ixrac üzrə müntəzəm statistik məlumatın hazırlanması; struktur tədbirləri hesabına gömrük nəzarətinin gücləndirilməsi, fasiləsiz gömrük nəzarətinin təşkili;
- Ümumdünya Gömrük Təşkilatı və İsveçrənin texniki köməyi vasitəsilə yeni gömrük qaydalarının tədrisi;
- regional və mərkəzi gömrük orqanları arasında vahid məlumat sisteminin yaradılması. (Bu iş BMT-in İnkişaf Proqramı ilə Dövlət Gömrük Komitəsi arasında bağlanmış Sazişə əsasən aparılır. Regional və sərhədyanı gömrük məntəqələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün müvafiq avadanlığın alınmasının maliyyələşdirilməsi təmin olunacaqdır); mənfəətin və əmlakın ikiqat vergiyə cəlb olunmasının qarşısının alınmasını və ƏDV-nin təyinal yerində ödənilməsi prinsipinin tətbiq edilməsi;
- İxracə Yardım Fondunun yaradılması.

Fikrimizcə, idxalı yerli istehsalçıların mənafeələrinə zərər vurmayan ərzaq məhsullarının (onların keyfiyyəti üzərində nəzarətli gücləndirməklə) ölkəyə gətirilməsi üçün ən optimal şəraitin təmin olunması məqsədəuyğundur.

Ölkə iqtisadçıları Azərbaycanın ərzaq bazarı üçün qoruyucu tədbirlərin tətbiqinin aşağıdakı üç əsas istiqamətini ayırırlar:

1. Daxili istehsal hesabına təlabatın ödənilməsi məhsul bazarının qorunması. Respublikamızda indiki şəraitdə ərzaq bazarının qeyd edilən segmenti əsasən meyvə və tərəvəz məhsullarını əhatə edir. Bu məhsul növlərinin böyük əksəriyyəti respublikadaxili bazarda rəqabət qabiliyyətli hesab edilir. Eyni zamanda, bu məhsullardan ölkə daxilində yetərli həcmdə istehsal olunduğuna görə onların

analoqlarının ölkəyə geniş idxalı baş versə də yerli istehsalçılar tərəfindən bu məhsulların kütləvi bazara çıxarılması nəticəsində qiymətlərin xeyli aşağı düşməsi müşahidə olunur. Bu isə əslində istehsalçı gəlirlərinin kəskin ixtisar olunması və istehsal olunmuş məhsul itkisinin artması deməkdir. Odur ki, respublikanın meyvə-tərəvəz bazarında mövsümi qoruma tədbirlərinin tətbiqi vacib məsələlərdəndir. Fikrimizcə, eyniləşdirilmiş gömrük tariflərindən differensiallaşdırılmış gömrük tariflərinə keçid bu istiqamətdə xeyli uğurlar qazanmağa imkan vermişdir. Hazırda meyvə-tərəvəz məhsullarının əksər növləri üzrə yerli istehsalçıların bazara kütləvi məhsul çıxardıqları mövsümlər üçün nisbətən yüksək idxal gömrük rüsumları tətbiq olunur. Lakin, hazırda nəzərdə tutulan müddətlər ya mövsüm dövrünü bütövlükdə əhatə etmir, yaxud həmin müddət qismən mövsüm dövrünə uyğun gəlmir. Odur ki, yüksək idxal gömrük rüsumlarının qüvvədə olduğu müddətin sərhədləri yerli istehsalçıların bazara kütləvi məhsul çıxardığı mövsümə uyğunlaşdırılmalıdır. Bununla yanaşı, idxal gömrük rüsumlarının mövsümi differensiallaşdırılmasının səviyyəsi yüksəldilməlidir. Belə ki, hazırda tətbiq edilən differensiallaşma bütün zəruri hallarda respublikaya anoloji məhsul idxalının məhdudlaşdırılması üçün idxal gömrük rüsumunu təsirli vasitəyə çevirə bilmir. Bundan başqa, ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) daxil olmasından sonra qoruyucu idxal gömrük rüsumlarının səviyyəsinin tədricən aşağı salınmasına dair tələblərilə üz-üzə qalacağımızı da nəzərə almalıyıq. Müvafiq rüsumlar ÜTT-nin tələblərinə uyğun olaraq aşağı salındıqdan sonra da daxili meyvə-tərəvəz istehsalçılarının qorunmasına xidmət etməlidir.

1. Tələbatın daxili istehsal hesabına ödənilmədiyi ərzaq məhsulları bazarının qorunması. Bitki və heyvan mənşəli əksər ərzaq məhsulları növlərinin böyük bir hissəsinin idxal hesabına formalaşması ilə əlaqədar olaraq bu qrup qoruyucu tədbirlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Qeyd edilən tədbirlər yerli istehsalçıların daxili bazardan sıxışdırılıb çıxarılmasının qarşısının alınmasına yönəldilməlidir. Odur ki, bu tədbirlər heç də idxalın məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutmamalıdır. Ölkə qanunvericiliyi daxili bazarın qorunması vasitəsi kimi xüsusi

gömrük rüsumlarının tətbiqinə dair zəruri hüquqi baza yaratmış olsa da, hələ də ərzaq idxalına nəzarətin zəruri səviyyədə təşkil olunmaması ilə əlaqədar olaraq bu mexanizmlərdən zəif istifadə olunur. Eyni zamanda, milli ərzaq bazarının qorunması səmərəliliyi xeyli dərəcədə antidempinq rüsumlarının düzgün tətbiqindən asılıdır.

3. Ölkədə yeni yaradılmalı və yaxud da əsaslı şəkildə dirçəldilməli olan ərzaq istehsalı sahələrinin qorunması. Belə sahələrə şəkər istehsalı, çayçılıq və sənaye quşçuluğu aiddir. Bu sahələrin təşəkkülü, dirçəldilməsi və inkişafına kömək göstərmək üçün müəyyən müddət ərzində qoruyucu tədbirləri tətbiq etmək vacibdir. Bu cür tədbirlərin tətbiqinin başlıca prinsipi müvafiq məhsul istehsalçılarının mənafeələrinə ziyan vurmaqdan ibarətdir. Qeyd edilən ərzaq məhsulları üzrə bazarın qorunması zamanı satış qiymətlərinin yüksəlməsinə yol vermək olmaz. Odur ki, ilk növbədə əhalinin tələbatına uyğun həcmdə müvafiq məhsul istehsalının həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə, maddi-texniki və digər şərtlər təmin edilməli, həmin məhsulların istehsal sahəsinə investor cəlb edilməlidir. Digər tərəfdən, daxili bazarın qorunması üzrə müasir vasitə və metodların onların konkret tətbiqi şəraitinə uyğunlaşdırılmasına və bunun daim təkmilləşdirilməsinə nail olmaq lazımdır. Milli ərzaq bazarının fənnalaşdırılması və inkişafı gedişində daxili bazarın müvafiq segmentinin qorunması məsələlərinin həlli ölkənin ərzaq istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqələndirilməlidir.

Gələcəkdə daxili ərzaq bazarının qorunması məqsədilə gömrük rüsumlarının yüksəldilməsindən əldə edilən vəsaitin ünvanlı surətdə ölkədə müvafiq istehsal sahələrinin inkişafına yönəldilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Fikrimizcə bu, daxili istehsalçılara dövlət köməyinin maliyyə təminatının səmərəli təşkili vəzifələrinə uyğun gəlməklə həmin vəsaitin məqsədli istifadəsini təmin edəcək və bazarın qorunması tədbirlərinin davamlılıq müddətini qısaltmağa imkan verəcəkdir.

2.3. İqtisadi əməkdaşlıq və Azərbaycan Respublikasının digər ölkələrlə inteqrasiyası.

Dövlət miqyasında isə ərzaq təhlükəsizliyi respublika əhalisini qida məhsulları ilə, özünün cari və fəvqəladə ehtiyaclarını ilk növbədə daxili istehsal hesabına ödəmək qabiliyyəti deməkdir.

Müasir mərhələdə kənd təsərrüfatı istehsalı və təsərrüfatçılıq ekologiyasının təmin edilməsi hesabına respublika əhalisinin ərzaq məhsulları ilə yetərinə təchiz edilməsi aqrəsənaye kompleksi qarşısında duran ən vacib ümümbəşəri vəzifələrdən biridir.

Bu vəzifənin uğurlu həlli əhalinin güzəranının yaxşılaşmasına və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə imkan verəcəkdir. Təbiətin Azərbaycana bəxş etdiyi əlverişli torpaq-iqlim şəraitindən bacarıqla istifadə etməklə əkinçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalını durmadan artırmaq lazımdır. Taxılçılığın inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Taxıl istehsalı həcmi ilə səviyyəyə çatdırmaq lazımdır ki, gələn məhsula qədər xalq təsərrüfatının ehtiyacları və adambaşına tələb olunan miqdar təmin edilsin. Təcrübədə müəyyən edilmişdir ki, 60 günlük ehtiyaca və yaxud ümumi istehlakın 17 faizinə uyğun gələn keçici ehtiyatlar səviyyəsi təhlükəsizliyi təmin etmiş olur.

Respublikanın ərzağa olan tələbatının ödənilməsi proqnozu işlənildikdən sonra inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi və keçmişdə proqnozlaşdırmada ciddi qüsurların mövcud olması nəzərə alınmalıdır. Sonuncu deklorativ xarakter daşıyırdı və zəruri təşkilati-maliyyə, eləcə də hüquqi dayağa malik deyildi.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda ərzaq probleminin həllinə dair müxtəlif fikirlər, müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəziləri hesab edirlər ki, dövlət kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların təsərrüfat fəaliyyətinə qarışmamalıdır. Digərləri isə əminliklərini bildirirlər ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları dövlət dəstəyi olmasa öz fəaliyyətlərini qura bilməzlər. Bu məsələdə bizim mövqeyimiz belədir: bazar iqtisadiyyatının indiki və sonrakı mərhələlərində də bir sıra qlobal

problemlərin, o cümlədən ərzaq probleminin həllində dövlətimiz özünün tənzimləyici rolunu saxlamalıdır.

Professor H.B.Allahverdiyev bununla əlaqədar haqlı olaraq yazır:

"Göstəricilərə nəzər saldıqda açıq-aşkar məlum olur ki, tərəvəz və bostan məhsulları, meyvə, giləmeyvələrdən başqa əhali elmi cəhətdən əsaslandırılmış fizioloji qidalanma normalarından xeyli aşağı səviyyədə təmin olunur. Xüsusilə ən zəruri qida məhsulları hesab edilən ət, ət məhsulları, süd, süd məhsulları, yumurta, şəkər, balıq və balıq məhsulları üzrə faktiki istehlakla fizioloji qidalanma normaları arasında kəskin fərq vardır. Bütün bunlar bir daha dövlətin nəzər-diqqətini bu mühüm həyatı sahəyə cəlb etməyi tələb edir. Belə ki, aqrar iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişaflarını təmin etmədən, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyini və əhalinin normal qidalanmasını təmin etmək qeyri-mümkündür. Təcrübə göstərir ki, keçid şəraitində hər bir ölkədə ərzaq probleminin kəskinləşməsi labüddür. Lakin dövlət bu həyati problemlərin kəskinləşməsinə heç bir vəchlə yol verməməli, müəyyən edilmiş aqrar siyasətə tam uyğun olaraq tənzimləmə mexanizmindən geniş və səmərəli istifadəni daha da gücləndirməlidir".

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatı yalnız xüsusi yox, həmçinin dövlət mülkiyyəti şəraitində də yetərinə inkişaf edə bilər. Bu mənada Hollandiya yaxşı misaldır. Başqa misal da getirmək olar. Polşa daha zəif inkişaf etmiş kənd təsərrüfatına malikdir, nəinki kollektiv təsərrüfatçılıq üzərində qurulmuş Macarıstan.

Bundan belə bir nəticə hasil olur ki, kənd təsərrüfatının çiçəklənməsi üçün digər şərtlərlə yanaşı ən başlıcası əkinçiliyin və heyvandarlığın mədəniyyətinin yüksəldilməsi mütəxəssislərin ixtisaslarının artırılmasıdır.

Ərzaq problemi həll edilərkən eyni zamanda tarixi təcrübə də nəzərə alınmalıdır. Sovet dövründə kəndlilərin zorla kollektivləşdirilməsi aqrar iqtisadiyyata nə boyda böyük zərbə vurması hər kəsə məlumdur. Lazımdır ki, bütün bizim aqrar islahatlar Azərbaycan kəndlisinin ənənə və mentalitetinə uyğun gəlsin. Əks təqdirdə onlar lazımi səmərə verməz. Bununla belə, bazar

münasibətlərinin inkişafının, torpağın özəlləşdirilməsinin, çoxukladlı iqtisadiyyatın, elmi-texniki tərəqqinin yaratdığı yeni şərait də diqqətdən qaçırılmamalıdır. Vaxt var idi ki, torpaq mülkiyyəti forması kənd təsərrüfatı istehsalı səviyyəsinə və səmərəsinə təsir edən həlledici faktor olub. Məsələn, vaxtilə (sovet dövrünə qədər) torpaq mülkədarlığı diyarımızda kənd təsərrüfatı inkişafını əngəlləyirdi. ABŞ- da isə azad torpaq sahibkarlığı onun tərəqqisini təmin etmişdir. Hazırda Azərbaycan kəndlisi heç də ABŞ və Avropa kəndlisindən az sərbəst deyil. Amma bizdə kənd təsərrüfatı əməyinin məhsuldarlığı sadalanan ölkələrdəkindən qat-qat aşağıdır. Deməli, kənd təsərrüfatı istehsalının taleyi kəndlinin tək-cə nə dərəcədə azad olub olmamasından asılı deyil. Bu asılılıq əsasən kənd təsərrüfatı əməyinin texniki silahlanması və elmi-texniki xidmət ilə bağlıdır. Ona görə də bizə elə gəlir ki, mülkiyyət formasının az əhəmiyyət kəsb etməməsinə baxmayaraq o yalnız elmin və texnikanın nailiyyətlərinin kənd təsərrüfatı istehsalına tətbiq olunduğu halda səmərəli ola bilər.

Deyilənlərdən nəticə: Həm indiki mərhələdə, həm də gələcəkdə ərzaq probleminin əsaslı həlli tək-cə mülkiyyət formasının dəyişməsindən deyil, həmçinin elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiqindən də həlledici dərəcədə asılıdır.

Başqa sözlə desək, süfrəmizin bol və yüksək keyfiyyətli qida məhsulları ilə bəzədilməsi tək-cə kəndlinin işi deyil. Bu işdə eyni zamanda emal sənayesində, ticarətdə, elmdə və texniki araşdırmalarda və digər sahələrdə çalışan yüksək əmək məhsuldarlığına malik olan bütün insanların birgə çalışmaları gərəkdir. Yalnız bu halda ərzaq problemləri müvəffəqiyyətlə həll oluna bilər.

Ərzaq kompleksinin iqtisadiyyatının dinamik inkişafı üçün taxılın, ətin, südün və digər qida məhsullarının tədarüku ilə yanaşı ən yeni texnologiyanın istehsalata tətbiqi ilə də fəal məşğul olmaq lazımdır. Bu halda nəzərə almaq lazımdır ki, hətta dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində belə müxtəlif növ qida məhsullarının emalında tətbiq olunan texnologiyalar biri-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər. Məsələn, bir

ton şəkərin istehsalına Almaniya, Fransa və Avstriyada 6,5-7,0 ton, Rusiyada isə 9,0 ton çuğundur sərf edilir.

Almaniya, Fransa və Avstriyada bir ton nişastanın alınmasına 5,0-5,5 ton kartof işlədildiyi halda, Rusiyada bu rəqəm 8,0-9,0 tona yaxındır. Deməli, respublikamızda yüksək qənaətli texnologiyaların tətbiqi xammal ehtiyatlarının artırılmasına və qida məhsulları istehsalının rentabelli olmasına imkan verəcəkdir.

İnsanın optimal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün gündəlik 2,5-3,5 min kkal. enerji tələb olunur. Yetərli olmayan həyat fəaliyyəti üçün 1,5-2,5 min, kritik həyat fəaliyyəti üçün isə 1,0-1,5 min, kkal.lazımdır. 1,0 min kkal.-dən aşağı enerji istehlak edildikdə insanın nəinki iş qabiliyyəti zəifləyir, həmçinin onun ömrü də qısalır. İnsanların enerjiyə olan tələbatı norması daxilində tam qidalanmamanın minimum həddini müəyyən edən 1 günlük orta göstərici Yaxın Şərqi və Şimali Afrika ölkələri üçün 1710-1990 kkal, Asiya və Sakit Okean ölkələri üçün 1710-1920 kkal, MDB ölkələri üzrə 1730-1960 kkal, o cümlədən Azərbaycan Respublikası üçün 1730 kkal. təşkil edir.

Əhalinin ərzaqla təminatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən yeyinti sənayesinin fəaliyyəti bütövlükdə bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının dinamik artımından asılıdır.

İdxaldan asılılıq həm indi, həm də gələcəkdə ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi qorxu yaradır. Məhz bununla o fakt izah olunur ki, Finlyandiyada istehsal olunan taxıl ABŞ-ın təklif etdiyi qiymətdən 4 dəfə bahadır, bununla belə finlər özlərinin yetişdirdikləri taxıla üstünlük verirlər. Onlar özlərinin ərzaq təminatlarını və təhlükəsizliklərini belə əziz tuturlar.

Avropa ölkələrinin kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı da gömrük sistemi vasitəsilə etibarlı şəkildə mühafizə olunur. Beynəlxalq təcrübə belədir. Onu öyrənmək, bilmək və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla ölkəmizin təcrübəsində istifadə etmək lazımdır.

Beləliklə, hər bir ölkə öz daxili bazarını qorumağı ki, ora rəqibləri yol tapa bilməsinlər. Əlbəttə, bu qətiyyətlə o demək deyil ki, daxili bazar tamamilə bağlı

olmalıdır". Bu məqsədə müvafiq və mümkün deyil, belə vəziyyət özünü doğrulda bilməz. Daxili bazar bəzi mallar üçün bağlı, bəzi mallar üçün isə açıq olmalıdır, xarici əmtəə dövriyyəsi balansı elə qurulmalıdır ki, onun saldosu müsbət olsun, gəlirli olsun. Nəzərə alınsa ki, hazırda bizim daxili bazarımızın 50-60 faizə qədər idxal edilən ərzaq məhsulları ilə təchiz olunur, onda yaxın gələcəkdə onların idxalının 3-4 dəfə azaldılması zərurəti özünü açıqca biruzə verir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, 2005-cü ildən 2012-cı ilə qədər ərzaq mallarının idxalı ilbəil artmış və 2006-cı ildə ən yüksək səviyyəyə - ümumi idxalın 39,7 faizinə çatmışdır. 2007-ci ildən başlayaraq bu səviyyə tədricən azalmağa başlamışdır. Bu müsbət meyl son illərdə də davam etməkdədir və ilk növbədə, iqtisadiyyatın aqrar sektorunda daxili istehsal məhsulunun sabit artımı ilə bağlıdır. Daxili məhsul istehsalının sabit artımını isə kənd təsərrüfatında təşkilati-idarəetmə islahatlarının uğurla həyata keçirilməsinin və respublika hökumətinin daxili bazarın qorunmasında gördüyü himayəçilik tədbirlərinin nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar.

Sirr deyil ki, satışı çıxarılan əcnəbi ərzaq malları heç də həmişə lazımı keyfiyyətdə olmur və çox hallarda nəzarətdən kənar qalır.

Yararsız və zərərli mala cəlbədicə görkəm verib onu sadələvh alıcıya satmaq üçün "işbazlar" kimyəvi maddələrdən ustalıqla istifadə edirlər.

Sovetlər dövründə ərzaq məhsullarının standartlarına və keyfiyyətinə çoxpilləli ciddi nəzarət olunurdu. Hazırda respublikamızda bu funksiyaları əsasən Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə dövlət Agentliyi və sərbəst istehlakçılar Birliyi həyata keçirirlər. Lakin geniş ictimaiyyətin, istehlakçıların özlərinin hamılıqla fəal iştirakı olmadan bu mürəkkəb məsələdə lazımı qayda yaratmaq müşkül olaraq qalacaqdır.

Təəccüb doğuran odur ki, idxalla səriştəsi var ya yox hamı - iri korporasiyalardan tutmuş fərdi şəxslərə qədər - məşğul olmağa can atır. Zay idxal mallarının keyfiyyətinə isə konkret cavabdehlik daşıyan olmur.

Ticarət obyektlərində tez-tez istifadə müddəti keçmiş ərzaq mallarına rast gəlirik. Hansı ki, onlar çıxdaş edilib dövriyyədən çıxarılmalı idilər.

Küçə ticarəti şəraitində qızmar günəşin altında, toz-torpağın içində satılan ət, süd, yumurta məhsullarının, kolbasa məmulatlarının, "Fanta"ların, "Pepsi-kola"ların və sairələrin keyfiyyətli olmalarına kim zəmanət verə bilər? Yol kənarlarında addımbaşı peyda olan və antisanitariya şəraitində fəaliyyət göstərən "sallaqxanalara" ne deyək?

Xarici ölkələrdən istifadə müddəti bilinməyən çoxlu miqdarda dondurma, pirojna, biskvitlər, bananlar və s. gətirilir. Məktəblilər və uşaqlar istər-istəməz belə keyfiyyətsiz məhsulların istehlakçılara çevrilirlər. Halbuki, respublikamızda yetişdirilən nar, heyva, albalı, ərək, alma, gilə, armud, əncir, giləyarpağı kimi çox faydalı, keyfiyyətli meyvə və giləmeyvə məhsulları tonlarla, min tonlarla fermer təsərrüfatlarının və fərdi təsərrüfatların sahələrində batıb qalır.

Respublikamızın bulaqlarının adları altında (bəzən də saxta etiketlə) buraxılan mineral suların keyfiyyəti və baha qiymətlərə satılması da narahatlıq doğurmaya bilməz.

Ümumiyyətlə, xarici mallara qapılarımızı açarkən məhsulların standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması bazasının gücləndirilməsini, gömrük və ekoloji nəzarətin təkmilləşdirilməsini də unutmamalıyıq. Məsələn ondadır ki, sertifikatlaşdırma xammala deyil, yalnız hazır məhsula şamil edilir. Bu səbəbdən də tibbi-bioloji və epidemioloji normalara riayət etmədən xammalı asanlıqla kənardan gətirmək olur. Bununla belə biz inkar etmirik ki, tək-cə idxal edilən mallar deyil, eyni zamanda ölkə daxilində istehsal olunan məhsullar da ekoloji cəhətdən zərərli maddələrlə çirklənirlər. Belə hallar ona görə baş verir ki, qida məhsullarının istehsalı, emalı və saxlanması üzərində ekoloji nəzarətin səmərəli sistemi yoxdur. İnsanların sağlamlığını qoruyub saxlamaqdan ötrü dünya bazarından ərzaq asılılığının ləğv edilməsi məsələsi gündəmdən düşməməlidir. Bu işə aqrosənaye kompleksinin ərzaq potensialının tam reallaşdırılmasını tələb edir.

Azad bazar münasibətləri şəraitində dövlət tənzimlənməsinin rolu məhdudlaşdırılsa da, inkar edilmir. Təbii ki, dövlət öz iradəsini məhsul istehsalçılarına zorla qəbul etdirməməli, azad rəqabəti məhdudlaşdırmamalı, məhsul bazarında inzibati amirlik etməməli, dolay yollarla istehsalçıların gəlirlərini mənimsəməməlidir.

Ancaq başqa bir müdaxilə var ki, onsuz keçinmək olmaz. Məsələn, lisenziyaların verilməsi, vergi və gömrük dərəcələrinin müəyyən edilməsi, müxtəlif qadağaların və məhdudiyyətlərin qoyulması, çevik kredit siyasəti həyata keçirilməsi, əmtəə istehsalçılarının hüquqlarının qorunması və sairləri. Bütün bunlar təkcə dövlət üçün deyil, həmçinin azad sahibkarlığın inkişafı üçün də vacibdir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi tənzimləyici rolu dövlət özündə saxlayır. Ərzaq təhlükəsizliyi dedikdə, əhalinin əsas qida məhsulları ilə təminatlı, etibarlı və yetərinçə təchiz olunmasını, aclıq və az qidalanma qorxusunun olmamasını başa düşmək lazımdır.

Elmi-texniki tərəqqi şəraitində ərzaq təhlükəsizliyi anlayışı bir qədər dəyişmiş və təkmilləşmişdir. İndi o zəruri resurslar, potensial və təminatlar vasitəsilə dövlətin öz əhalisini qida məhsullarına olan ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini əks etdirir. Yaxşı olar ki, bu vəzifə demoqrafik dinamikaya əlverişli təsir göstərməklə fizioloji qida normaları səviyyəsində əsasən yerli istehsal hesabına həyata keçirilmiş olsun.

Ərzaq təhlükəsizliyi əsas etibarilə idxal edilən qida məhsullarının xüsusi çəkisi ilə müəyyən edilir. İqtisad elmləri doktoru R.Ə.Balayev yazır: "Müasir dünyada ərzaq probleminin xüsusiyyətlərindən biri onun təkcə kənd təsərrüfatı çərçivəsində həll edilə bilməməsidir. Ərzaq problemi enerji, xammal, ekoloji və s. global problemlərin həllini nəzərdə tutmaqla beynəlxalq münasibətlərdən, xüsusilə xarici ticarətin vəziyyətindən daha çox asılı olur. Məhz bu cəhətlər ərzaq problemini, sözün tam mənasında global problemə çevirmişdir".

Qeyd edildiyi kimi, hələlik respublikanın qida balansında idxal malları çox yer tutur. Belə hal təkcə şəhərlərdə yox, əhalini yerli qida məhsulları ilə təchiz

etməyə geniş imkanları olan kənd rayonlarında da mövcuddur. Yüksək kalorili zəruri qida məhsullarının əldə edilməsində alıcılıq qabiliyyəti məhdud olduğu üçün, əhalinin bir qismi məcbur olub çeşid seçimini dəyişir. Belə seçim edərkən enerji qıtlığı və qida maddələri qıtlığı daha ucuz və ekoloji cəhətdən daha təhlükəli qida məhsulları ilə doldurulur, əvəzləşdirilir. Bu isə insanların sağlamlığına çox mənfi təsir göstərir. Belə vəziyyət sayları 1,0 milyondan artıq olan məcburi qaçqın və köçkünlər üçün xüsusilə səciyyəvidir. Ağır şərait və tam qidalanmama onların həyat fəaliyyətinə və gələcək nəsillərinə böyük zərbə vurur. Azərbaycanın hökuməti və dünya ölkələrinin xeyriyyə təşkilatları bu işdə əllərindən gələnləri əsirgəməməlidirlər,

Ümumi və sahə idxalında gətirilmiş ərzaq məhsullarını dinamikada təhlil edək.

Deyilənlərdən görünür ki, 1993-1996-cı illərdə ümumi idxalda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi yüksək olmuşdur, yəni ümumi mütləq artım şəraitində 20-41 faizə bərabər olmuşdur. Eyni zamanda son altı ildə onun 39 faizdən 8 faizə qədər azalması müşahidə edilir, özü də gətirilmiş malların payı sahə idxalında 83 faizdən 48 faizə qədər enmişdir.

İdxalın ümumi həcmində ərzaq mallarının xüsusi çəkisinin ən yüksək həddi 1996-cı ilə düşür -378134 min ABŞ dolları və yaxud ümumi idxalın 39.3 %-i. Hansı ki, beynəlxalq təcrübəyə görə ümumi idxalın həcmində ərzaq mallarının 10 faizlik həddi normal, 20-25 faizlik hədd isə təhlükəli hesab edilir.

Aydındır ki, hələlik müəyyən miqdarda ərzağın idxalından imtina etmək mümkün deyil. Lakin, gətirilən ərzaq və xammal üzərində gömrük və ekoloji nəzarəti sistemə yaxşılaşdırmaq şərti ilə və tibbi-bioloji, eləcə də epidemioloji normalara riayət edərək müəyyən malların idxalını ağılabatan həddə saxlamaqla yerli istehsalın sabit artırılması yolu ilə respublikanı xarici bazarın asılılığından tədricən azad etmək üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

Hər hansı bir ölkədə ərzaq təhlükəsizliyin səviyyəsi bilavasitə aşağıdakı əsas faktorların məcmusundan yaranır: növlər üzrə yerli ərzaq məhsulları istehsalı həcmindən; onun dinamikliyindən və sabitliyindən; əhalinin alıcılıq qabiliyyətindən; idxal edilən ərzağın həcmi və onun ödənilməsi üçün maliyyə imkanlarından.

Tədqiqatların göstərdiyi kimi, bu əsas prinsiplər zaman-zaman ciddi şəkildə pozulur və ona görə də etiraf etməliyik ki, respublikamızın ərzaq təhlükəsizliyi hələlilik etibarlı qaydada təmin edilməmiş və müəyyən dərəcədə qorxu altındadır.

Yerli istehsalı dəstəkləmək və stimullaşdırmaq, həmçinin daxili bazarı qorumaq üçün xüsusi dövlət proqramı hazırlanıb həyata keçirilməli idi. Bu məqsədlə 1999-cu ildə Azərbaycan Hökuməti təşkilati-hüquqi xarakterli bir sıra tədbirlər irəli sürdü. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin 27 fevral 1999-cu il 25 sayılı qərarı ilə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində iştirak edən bütün malların və xammal ehtiyatlarının idxal bazasına yenidən baxılmış, yerli kənd təsərrüfatı və yeyinti məhsulları istehsalçıların məqsədli istifadəsinə yönəldilmiş bütün mallara və xammala yeni güzəştli gömrük rüsumları müəyyən edilmişdir.

İdxal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının ayrı-ayrı növlərinə gömrük rüsumları artırılmış, eyni zamanda respublikaya gətirilən kənd təsərrüfatı texnikası, onların ehtiyat hissələri, qarışıq yem, toxum, gübrə, texnoloji avadanlıq, xammal və sairələr onlardan azad olunmuşlar.

Bundan başqa, 1 yanvar 1999-cu ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları (emal müəssisələri istisna olmaqla) 5 il müddətinə torpaq vergisindən başqa bütün növ vergilərdən azad edilmişlər.

Paralel olaraq bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olmuş və sonradan ləğv edilmiş kolxozların, sovxozların və digər hüquqi və fiziki şəxslərin dövlətə olan borclarının silinməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. 1 yanvar 1999-cu il tarixə bu borcun məbləği təxminən 35,0milyon ABŞ dollarına bərabərdir.

FƏSİL III. Gömrük ekspertizasının təşkilinin kompleks təhlili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Ərzaq mallarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq təcrübə və bu işdə gömrük orqanlarının rolu

Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsi, o cümlədən onun Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmağa hazırlanması, müxtəlif beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması ilə əlaqədar olaraq öhdəliklər götürməsi gömrük siyasətinin, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi qaydaları və proseduralarının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması məsələsini gündəmə gətirir. Bununla əlaqədar olaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə üsullarının sərtləşdirilməsinin, milli istehsalçıların müdafiəsinin və ixracın stimullaşdırılmasının hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır.

Azərbaycan Respublikası aşağıdakı üsullarla gömrük ekspertizasını və gömrük siyasətini beynəlxalq səviyyəyə uyğun şəkildə qurur:

- Beynəlxalq təşkilatlar və onların təcrübəsindən istifadə;
- Digər dövlətlərlə əlaqə və onların təcrübəsindən istifadə;
- Beynəlxalq sazişlərə qoşulma.

Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin, o cümlədən gömrük ekspertizasının aparılmasında beynəlxalq təcrübədən əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə olunur:

- Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin, Mərkəzi Laboratoriya və digər əlaqəli gömrük idarələrinin strukturunun beynəlxalq səviyyədə qurulması;
- Kadrların ixtisaslarının beynəlxalq səviyyəyə uyğun şəkildə artırılması;
- Mərkəzi və yerli laboratoriyaların maddi-texniki bazasının beynəlxalq səviyyəyə uyğun şəkildə artırılması;

- Gömrük ekspertizası ilə bağlı informasiyanın avtomatlaşdırılmış sistem daxilində dövr etməsi; yəni ekspertiza aparən qurumların iş fəaliyyətinin tam şəkildə avtomatlaşdırılması;
- Gömrük ekspertizası ilə əlaqədar olan informasiyanın beynəlxalq mühitin tələb etdiyi səviyyədə vahid məlumatlar bazası şəklində formalaşdırılması və s.

Azərbaycanın gömrük siyasətinin, o cümlədən gömrük ekspertizasının beynəlxalq səviyyəyə uyğun şəkildə aparılmasının formalaşdırılmasında rolunu oynayan beynəlxalq təşkilatları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (GƏŞ) – daimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı olub, Beynəlxalq Konvensiyaya uyğun olaraq 1950-ci ildə yaradılmışdır (faktiki olaraq 1952-ci ilin noyabr ayından fəaliyyətə başlamışdır). Hazırda 120-dən artıq dövlət bu şuranın üzvüdür. Şuranın əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- gömrük qaydalarının unifikasiyası və təkmilləşdirilməsi;
- gömrük əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi;
- gömrük sahəsində qaydaların müəyyənləşdirilməsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq;
- malların gömrük məqsədi ilə qiymətləndirilməsi konvensiyası;
- gömrük nomenklaturası üzrə konvensiya.

Öz fəaliyyəti dövründə Şura iştirakçı ölkələr üçün bir çox məsələlər üzrə təkliflər hazırlayır ki, bunların da hər biri müasir beynəlxalq gömrük qaydalarına əməl olunmasına xidmət edir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT). ÜTT 1947-ci il Cenevrədə ABŞ da daxil olmaqla 23 ölkənin iştirakı ilə Ticarət və Tarif Haqqında Baş Sazişin (GATT) imzalaması ilə yaradılmışdır. Uruqvay sənədi ilə GATT-ın yerinə yaradılan ÜTT-in əsas məqsədi dünya iqtisadiyyatında mal və xidmət ticarətinin daha çox sərbəstləşdirilməsinə yönəldilmiş üzv ölkələr arasında davamlı müzakirələr aparmaq, hər bir üzv ölkənin ticarət siyasətlərini periodik olaraq izləmək, üzv

ölkələr arasındakı ticarət ilə əlaqədar anlaşılmazlıqların hüquqi normalara uyğun olaraq həll etmək və s.-dən ibarətdir.

ÜTT (WTO – World Trade Organization) üç başlıca sazişə əsaslanır. Bunlar:

- Tarif və Ticarət Haqqında Baş Saziş (GATT);
- Xidmətlər Ticarəti Baş Sazişi (GATS);
- Ticarətlə Bağlı Fikri Mülkiyyət Hüquqları Sazişidir (TRİPS).

Yeni sistemdə 1948-ci ildə qurulan GATT ayrıca bir təşkilat olmayıb, ÜTT sistemində daxil edilmişdir.

ÜTT-in səlahiyyətləri çərçivəsindəki bütün mühüm mövzular haqqında qərarlar Nazirlər Konfransında qəbul olunur. İki ildən bir toplanan Nazirlər Konfransında yeni sahələr üzrə qərarlar qəbul edilməsi üçün müzakirələrin həyata keçirilməsinin lazım olub-olmadığını yoxlamaq məqsədi ilə qərarlar qəbul olunur. 1995-ci ildə Mərakeşdə, 1996-cı ildə Sinqapurda və 1998-ci ildə Cenevrədə təşkil olunan Nazirlər Konfransında qəbul olunan qərarlar nəticəsində ÜTT-in iş rejiminə əlavə edilən mövzular aşağıdakılardır:

- Ticarət və ətraf mühit;
- Ticarət və investisiya;
- Ticarət və rəqabət siyasəti;
- Ticarətin asanlaşdırılması;
- Dövlət xərclərində şəffaflıq;
- Elektronik ticarət (e-ticarət).

ÜTT sistemi aşağıdakı kimidir:

A. ÜTT-ni yaradan Mərakeş Sazişi;

B. Çoxtərəfli Sazişlər:

I. Əmtəə Ticarəti:

1. Tarif və Ticarət Haqqında Baş Saziş.

2. Əməkdaşlıq Sazişləri:

- GATT 1994-cü il VII Maddəsinin Qüvvəyə Minməsinə Dair Saziş;
- Sövvq Öncəsi İmzalama Sazişi;

- Ticarətdə Texniki Maneələr Sazişi;
- Sağlıq və Bitki Sağlığı Tədbirlərinin Həyata keçirilməsi Sazişi;
- İdxalatı Lisenziyalaşdırma Üsulları Sazişi;
- Müdafiə Tədbirləri Sazişi;
- Subvansiyalar və Görülən Tədbirlər Sazişi;
- Ticarətlə Bağlı Investisiya Tədbirləri Sazişi (TRIMS);
- Tekstil və Konfeksiya Sazişi;
- Əkinçilik Sazişi;
- İcra qaydaları Sazişi.

3. Sövdələşmə və qərarlar:

- GATT 1994-cü il ödənişlər balansı hökmlərinə dair sövdələşmə;
- Gömrük idarələrinin bəyan edilən dəyərin doğruluğuna dair şübhəyə səbəb olduğu hallara dair qərarlar (isbat mükəlləfiyyətinin idarəsi qərarı);
- GATT 1994-cü il XVII maddəsinin şərh olunmasına dair sövdələşmə (ticarətlə əlaqədar dövlət qurumları);
- Sazişlərin həllini tənzimləyən qayda və üsullara dair sövdələşmə;
- Ticarət və ətraf mühitə dair qərar;
- Ticarət siyasətini nəzərdən keçirmə mexanizmi.

II. Xidmətlər Ticarəti:

1. Xidmətlər Ticarəti Baş Sazişi.

III. Fikri mülkiyyət hüquqları:

1. Ticarətlə Bağlı Fikri Mülkiyyət Hüquqları Sazişləri (TRIPS).

C. Çoxlu Ticarət Sazişləri:

1. Sivil Hava Yolları Ticarəti Sazişi;
2. Dövlət Xərcləri Sazişi.

Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sisteminə aşağıdakı sənədlər daxildir:

- ÜTT/GATT-ın “Gömrük Qiymətləndirilməsi üzrə Məcəlləsi” (mütəxəssislər bu Məcəlləni “Gömrük Dəyər Kodeksi” də adlandırırlar);

– GATT 1994 VII maddəsinin yerinə yetirilməsi barədə Saziş.

Hazırda gömrük dəyərinin təyin olunması üzrə iki beynəlxalq sistem mövcuddur. 1953-cü ilin iyul ayının 28-dən qüvvəyə minmiş birinci sistem gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi üzrə Brüssel Konvensiyası (1950-ci il 15 dekabrda qəbul edilmişdir) müəyyən edilmişdir. İkinci sistem 1979-cu il GATT Sazişinin VII maddəsinin tətbiqi qaydasını müəyyən edən Sazişlə rəqlamentləşdirilmişdir. Hər iki sistemin əsasını GATT sazişinin VII maddəsi təşkil etdiyindən onlar arasında prinsipial fikir ayrılığı yoxdur.

Beynəlxalq mal dövriyyəsi həcmnin və strukturunun mürəkkəbləşməsi ətraf mühitdə turbulent dəyişikliklərin artması, gömrük orqanlarının kadr resurslarının məhdudluğu və s. bu kimi məsələlər gömrük təcrübəsində risklər nəzəriyyəsindən istifadə edilməsinin meydana çıxmasına səbəb oldu.

Gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında Konvensiyanın (əvvəlki Kioto Konvensiyasının iştirakçı ölkələri tərəfindən 1999-cu ilin iyununda qəbul edilmiş) yeni, dəyişdirilmiş redaksiyasında müəyyən edilmişdir ki, Konvensiyanın üzvü olan ölkələr gömrük nəzarəti zamanı ayrı-ayrı şəxslərə, yüklərə və nəqliyyat vasitələrinə münasibətdə gömrük nəzarəti səviyyəsini müəyyən etmək və gömrük nəzarətinin müxtəlif formalarından seçimə uyğun istifadə etmək məqsədi ilə riskli idarəetmə sistemini istifadə edir.

Bir sıra ölkələrdə və Ümumdünya Gömrük Təşkilatında riskin idarəedilməsi sistemlərinin istifadə edilməsi gömrük orqanları işinin effektivliyini kəskin şəkildə artırmağın ən mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamət bütün ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycanın gömrük qanunvericiliyində öz əksini tapmalıdır.

Ümumiyyətlə, gömrük fəaliyyətinin effektivliyini artırmaqda başlıca rol Ümumdünya Gömrük Təşkilatına məxsusdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin qarşısında qoyulmuş vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (ÜGT) da bəyəndiyi taktiki və strateji tədbirlərin ardıcıl həyata keçirilməsindən çox asılıdır. Gömrük rısmiləşdirilməsi müddətlərinin uzaldılması, gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, daşınma,

saxlanma, anbarlara vurulma mərhələlərində vacib olmayan sənədləşmələrin aradan qaldırılması, gömrük və gömrükətrafı infrastrukturun inkişaf eddirilməsi əsas taktiki tədbirlərdəndir.

ÜGT-yə daxil olan ölkələrin öz fəaliyyətində rəhbər tutduqları strategiyanın əsasında aşağıdakılar dayanır:

- milli gömrük sisteminin islahat və modernləşdirmə proqramları;
- gömrük konvensiyalarının beynəlxalq qaydaların və normativlərin tətbiqi və genişləndirilmə təcrübəsi;
- milli gömrük sistemlərinin islahatı üzrə tədbirlərin dövlət rəhbərliyi tərəfindən dəstəklənmə təcrübəsi;
- milli gömrük sisteminin kadr potensialının islahatına diqqət və qayğı.

Bu və digər adı çəkilən təşkilatların tövsiyələrinə istinad edərək öz fəaliyyətini təkmilləşdirən Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları artıq müəyyən dərəcədə müasir informaasiya texnologiyasının, rabitə texnikasının, informasiyanın işlənməsi və ötürülməsi metodlarının, zaman və məsafə amilini minimuma endirən məlumatların avtomatik işlənməsi sisteminin yaradılmasına nail olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının adı çəkilən beynəlxalq təşkilatlarla gömrük işinin, o cümlədən gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsi üsullarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində əlaqələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeçiliyində olan bir struktur vahidi, baş ekspert-tədqiqat təşkilatı kimi Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətə başlamasından sonra genişlənməyə başlamışdır.

Gömrük işi sahəsində ekspertizaların aparılması üzrə belə bir bölmənin yaradılmasına əsas səbəb gömrükçülərin peşə fəaliyyətində xüsusi bilik tələb edən məsələlərin həlli olmuşdur.

Beynəlxalq alqı-satqı obyektinə olan əmtəələrin çeşidinin rəngarəngliyi, strukturunun mürəkkəbliyi və onların dövretmə sürətinin yüksəkliyi həmin əmtəələrin vahid şəkildə təsnifatlaşdırılması problemini meydana çıxarmışdır ki,

bu da bütün beynəlxalq ticarət subyektlərinin vahid əmtəə nomenklaturası forması yaradaraq ona qoşulmasıyla nəticələnmişdir. Deməli, gömrük işinin səmərəliliyinin artırılması gömrük orqanı əməkdaşlarından, habelə malların identifikasiya və təsnifat ekspertizasını həyata keçirən mütəxəssislərdən (gömrük ekspertlərindən) malların təsnifləşdirilməsi nəzəriyyələrini və əsas təsnifat sistemlərini dərinlən bilməyi, bu sistemlərin köməyi ilə nəzəri və təcürbi məsələləri həll etmək bacarığına yiyələnəməyi tələb edir.

İlk dəfə olaraq 1853-cü ildə Brüsseldə keçirilən Beynəlxalq Statistika Konqresində hər bir ölkədə öz qaydalarına uyğun hazırlanmış əmtəə nomenklaturasının uyğunlaşdırılaraq vahid bir sistem şəklinə salınması məsələsi müzakirə olundu. 1890-cı ildə Parisdə keçirilmiş Gömrük qaydaları üzrə Beynəlxalq Konqres də bunun zəruriliyini təsdiq etdi.

1913-cü il dekabrın 31-də Brüsseldə 29 ölkə öz ərazilərində vahid mal nomenklaturasından istifadə etmək və Beynəlxalq xarici ticarət bürosuna vahid təsnifat və mal nomenklaturası üzrə məlumatları təqdim etmək barədə öhdəliklər götürərərək Beynəlxalq Konvensiya imzaladılar. Beləliklə, özündə 186 bazis mal mövqeyini birləşdirən 5 bölmədən ibarət *Brüssel Əmtəə Nomenklaturası* yarandı. Lakin nomenklatura detallaşdırılmadığından ondan dünya standartı kimi istifadə edilməsi qeyri-məqbul sayıldı. Ona görə də İkinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində 17 bölmə, 50 qrup və 456 bazis mal mövqeyindən ibarət yeni əmtəə nomenklaturası – *Beynəlxalq Ticarət Statistikası üçün malların minimal siyahısı* yaradıldı. Bu nomenklaturada bölmələr Brüssel Əmtəə Nomenklaturası ilə müqayisədə hiss ediləcək dərəcədə genişləndirilmiş və detallaşdırılmışdır. Sonrakı illərdə bu nomenklatura dəfələrlə yeniləşmiş və təkmilləşdirilmişdir.

Ümumilikdə götürdükdə 90-cı illərin əvvəllərinə qədər ölkələrin əksəriyyətində xarici ticarət fəaliyyəti və gömrük tənzimlənməsində əsasən 3 təsnifat sistemi geniş yayılmışdı:

– Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (hal-hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı adlanır) nomenklaturası (GƏŞN), yaxud Brüssel Gömrük Nomenklaturası (BGN);

– Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası üzvlərinin Xarici Ticarətin Vahid Əmtəə Nomenklaturası (QIYŞ XTVƏN);

– BMT Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı (BMT SBTT).

QIYŞ XTVƏN 1962-1991-ci illərdə Sovet İttifaqının xarici iqtisadi fəaliyyətində əsas təsnifatlandırıcı idi. O, özündə 9 bölmə, 57 mal qrupu, 325 yarımqrup, 4200 mal mövqeyi və 10 mindən artıq submövqeni birləşdirirdi.

QIYŞ XTVƏN-in digər mal nomenklaturanın əsas fərqi onda əlavə “0” (“sıfır”) bölməsinin olmasında idi. Bu bölməyə maddi xarakterli istehsalat əməliyyatları (xidmətləri) aid edilirdi.

QIYŞ XTVƏN-də yeddirəqəmli kod qəbul edilmişdi. Birinci işarə bölməni, ilk iki işarə qrupu, üç – yarımqrupu, beş işarə mal mövqeyini və yeddi işarə mal submövqeyini ifadə edirdi (bax: sxem 7). Bu nomenklaturanın ən mühüm keyfiyyətlərindən biri də qəbul edilən nömrələmə ilə bağlı olub, lazım gəldikdə nomenklaturanın genişləndirilə bilmə imkanına malik olmasında idi. Bu imkan yarımqrup və mal mövqelərində baş nömrələrin olması ilə reallaşdırılırdı.

sxem 7

X	X	X	X	X	X	X
bölmə		yarımqrup				
	qrup	p				
mal mövqeyi						
mal submövqeyi						

Müxtəlif vaxtlarda hazırlanmış bu beynəlxalq nomenklaturaların heç biri ayrı-ayrı ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların tələblərinə tam cavab verə bilmirdi. Müxtəlif ölkələrin və təşkilatların nöqtəyi-nəzərincə nomenklaturaların hər biri üstünlüklərlə bərabər, müəyyən qüsurlara da malik idi.

Beləliklə, bütün ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən xarici ticarət əməliyyatlarının gömrükxanalarda rəsmiləşdirilməsində istifadə edilə bilən ayrı-ayrı mallar, mal qrupları və mövqeləri üzrə xarici ticarətin analizini aparmağa imkan verən vahid beynəlxalq əmtəə təsnifat sisteminin yaradılması mümkünlüyünün araşdırılması istiqamətində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının

Avropa İqtisadi Komissiyasının Gömrük Əməkdaşlığı Şurasına verdiyi tapşırıq nəticəsində Malların Təsviri və Kodlaşdırılmasının Ahəngdar (Harmonik) Sistemi yarandı.

Ahəngdar Sistemin Əmtəə Nomenklaturası (ASƏN) 21 bölmə, 99 (o cümlədən 96-sı fəaliyyətdə, 3 ehtiyat – 77, 98, 99-cu qruplar) qrup, 33 yarımqrup, 1241 mal mövqeyi, 5019 submövqedən ibarətdir. ASƏN-də qruplar əmələ gələrkən malların emal ardıcılığı prinsipinə – xammal → yarımfabrikat → hazır məhsul – riayət olunur.

Bütün bu yazılanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının öz iqtisadi qüdrətinin artırılması, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması, gömrük işinin, habelə gömrük ekspertizasının beynəlxalq standartlara cavab verəcək şəkildə təkmilləşdirilməsi, gömrük ekspertizasını aparan ekspertlərin ixtisaslarının artırılması və s. istiqamətində həyata keçirdiyi siyasi və iqtisadi kursunun ən vacib elementlərindən biri beynəlxalq təşkilatlar işində iştirak etmək, xarici dövlətlərlə gömrük əlaqələri qurmaq, Beynəlxalq Saziş və Konvensiyalara qoşulmaq, bir sözlə beynəlxalq aləmə inteqrasiya olunaraq onların təcrübəsindən istifadə etməkdən ibarətdir. Azərbaycan hazırda bu istiqamətdə əməli addımlar atır və gələcəkdə də bu siyasi və iqtisadi kursu davam etdirəcəkdir.

3.2 Mərkəzi və yerli gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar iqtisadi sistemə keçməsi ilə əlaqədar olaraq digər sahələrdə tələb edildiyi kimi gömrük işi sahəsində də infrastrukturunun yeni iqtisadi sistemə keçməsi məsələsini gündəmə gətirmişdir. Bu, bir çox faktorlardan asılıdır. Onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

— xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi prosesində funksiyalarının, səlahiyyətlərinin və məsuliyyətlərinin artması ilə əlaqədar olaraq, gömrük orqanlarının fəaliyyətlərinin çətinləşməsi;

— gömrük rəsmiləşdirilməsi və mallara gömrük nəzarəti üzrə işlərin həcmının əhəmiyyətli dərəcədə artması, onların yerinə yetirilməsinin yeni texnologiyanın və texniki vasitələrin tətbiqindən birbaşa asılılığının güclənməsi;

— gömrük orqanlarının ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində, habelə bir hüquq-mühafizə orqanı kimi yeni hüquq və vəzifələrin meydana çıxması;

— gömrük təşkilatlarının kadr heyətinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi tələbatı, onların peşəkarlığının, bilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, yüksək əxlaqi-etik keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsi;

— sosial sahənin geriliyinin aradan qaldırılmasının vacibliyi, gömrük əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin, normal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi;

— gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesinin Azərbaycanın gömrük orqanlarının infrastruktur təminatının beynəlxalq səviyyəyə qaldırılmasını tələb etməsi.

Gömrük infrastrukturunu gömrük işini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini asanlaşdıran, tabeli, köməkçi gömrük müəssisələri şəbəkəsidir və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsini təmin edən istehsal, qeyri-istehsal, elmi sahələr kompleksidir.

Belə təşkilatlara gömrük laboratoriyaları, tədris müəssisələri, elmi-tədqiqat müəssisələri, hesablama mərkəzləri, poliqrafiya, tikinti, istismar, təchizat və s. müəssisələr aid edilir.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz kimi gömrük infrastrukturunun ən vacib üsürlərindən biri gömrük laboratoriyalarıdır.

Gömrük laboratoriyalarında əsasən aşağıdakılar müəyyən edilir:

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin Mal Nomenklaturasına uyğun malın kodunun təyini;
- malın mənşə ölkəsinin təyini;
- malın gömrük dəyərinin təyini;
- malların, o cümlədən emal əməliyyatından sonra, identifikasiyası (eyniləşdirilməsi);
- malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini;
- malların çeşidi, sortu və növünün təyini;
- malların istehsal texnologiyasının təyini;
- malların istehsal olunduğu xammal mənbələrinin təyini;
- xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarının (hasilat miqdarının) təyini;
- malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini;
- malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyinin təyini;
- malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini;
- xüsusi tədqiqat metodu və bilik tələb edən digər məsələlərin həlli.

Laboratoriya şəraitində ekspertizanın aşağıdakı növləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

– *malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi üzrə ekspertizalar.* Belə ekspertizanın nəticələrindən gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti rejimi, həmçinin gömrük rüsumlarının miqdarı bilavasitə asılı olur;

– *tarif təsnifatında mallarının yerinin təyin edilməsi məqsədilə aparılan ekspertizalar.* Bunun üçün fiziki və kimyəvi tədqiqatlardan istifadə edilir, gömrük nəzarəti rejimi, həmçinin gömrük tarifi stavkaları bu tədqiqatların nəticələrində asılı olur;

– *mal və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması ilə bağlı olan ekspertizalar.*

Gömrük ekspertizaları, həmçinin malların ayrı-ayrı gömrük rejimləri altında yerləşdirilməsi ilə bağlı olaraq aparılır (məsələn, emal rejimlərində). Bu hallarda gömrük laboratoriyalarında malların eyniləşdirilməsi (identifikasiyası), o cümlədən xammalın emal əməliyyatlarından sonra identifikasiyası aparılır, xammalın emalında məhsulun çıxım normaları müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsi istiqamətində ixtisaslaşmış qurum Mərkəzi Laboratoriyadır.

Mərkəzi Laboratoriya Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında” 1 iyun 1992-ci 301 sayılı Qərarı ilə birbaşa Gömrük Komitəsinin strukturunda və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 315 sayılı 13 aprel 1994-cü il tarixli əmrinə əsasən hüquqi şəxs statusuna malik tabeli struktur vahid olaraq fəaliyyətdədir.

Fəaliyyətinin ilk dövrlərində Mərkəzi Laboratoriyanın əsas məqsədi öz strukturunu qurmağa nail olmaqdan ibarət idi. Bu istiqamətdə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “Gömrük Laboratoriyalarının Təşkili” (“Custom Laboratory Guide”) Proqram Layihəsinə müvafiq laboratoriya binasının sxem-çertyojuna əsasən 1996-cı ildə laboratoriyanın inzibati binası tikilmiş və cihaz, avadanlıq, laboratoriya mebel dəsti, reaktivlər və s. ilə təchizatı məsələləri ilə məşğul olunmuşdur.

Laboratoriyanın müasir avadanlıq və cihazlarla təmin edilməsi üçün beynəlxalq səviyyədə tanınmış firmalarla müəyyən əlaqələr qurulmuşdur. Məsələn,

Almaniyanın “Karl Çeys” firması ilə bağlanmış müqavilə əsasında müasir optiki cihazlar. Atom-absorbsion spektrometrləri, narkotik vasitələri tədqiq edən dəst və s. alınmışdır. Gömrük nəzarətində və stasionar şəraitdə istifadə olunan texniki nəzarət vasitələri “Azərdövlətstandart” tərəfindən dövlət yoxlamasından keçirilməklə onların istismarına səlahiyyət verən şəhadətnamələr alınmışdır.

Mərkəzi Laboratoriyada 2001-ci ildə “İxrac olunan Azərbaycan mənşəli mallar” guşəsi yeni mal nümunələri ilə zənginləşdirilmiş və eyniləşdirməyə təminat verən yeni müasir texniki nəzarət vasitələri alınmışdır.

Müxtəlif növlü nümunələrin vizual, orqanoleptik və fiziki-kimyəvi tədqiqatı üzrə təhlil, habelə bəzi alların təsnifat və harmonikləşdirilmiş sistem üzrə təsvir və kodlaşdırılması aparılmışdır.

Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyinin (AEBA) “Fiziki müdafiə və nüvə materiallarının təhlükəsizliyi” üzrə Texniki Əməkdaşlıq layihəsi çərçivəsində AEBA və Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən təşkil olunmuş “Nüvə və digər radioaktiv materialların qeyri-qanuni keçirilməsinə qarşı mübarizə” konvensiyası imzalanmışdır. Bu materialların respublikada qanuni dövriyyəsinə dair hüquqi baza, nüvə materialları və ikili tətbiq malları, habelə onlara nəzarətin təşkilinə dair məruzələr olunmuş və əməkdaşlar tərəfindən bu növ nəzarətin aparılmasına səlahiyyət verən sertifikatlar verilmişdir.

Ümümiyyətdə isə Mərkəzi Laboratoriyanın perspektivində bölgə və səyyar laboratoriyaların yaradılması və bu istiqamətdə tədbirlər planının hazırlanması, mal qrupları üzrə kimyəvi reaktivlərin sifarişi və alınması, tədqiqat-metodiki və tədris-sorğu vasitələrinin hazırlanması sahəsində işlərin aparılması, habelə müasir cihaz və avadanlıqlar alınması məqsədi ilə Hollandiyanın “Landre”, Rusiya Federasiyasının “EİM”, “Aspekt”, “Spektron-OPTTEL” və s. təmayüllü danışıqlar aparılması, bir sözlə gömrük ekspertizası strukturunun və iş prinsipinin təkmilləşdirilməsi, səmərəliliyinin artırılması, modernləşdirilməsi və s. kimi məsələlər durur.

Mərkəzi Laboratoriyanın əsas iş prinsiplərini, fəaliyyət istiqamətlərini məqsəd və vəzifələrini əks etdirən hüquqi sənədlərin bariz nümunələrindən biri 6 bölmə və 34 maddədən ibarət “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyası haqqında” Əsasnamədir.

Əsasnamədə Mərkəzi Laboratoriyanın hüquq və vəzifələri, məqsədi, onun strukturu, əmlak və vəsaiti, Mərkəzi Laboratoriyanın idarə olunması forması, Laboratoriyanın fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları və s. ilə bağlı maddələr əks olunmuşdur.

Əsasnaməyə görə Mərkəzi Laboratoriya öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Gömrük Məcəlləsini, “Gömrük Tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununu, Komitə sədrinin müvafiq əmr, göstəriş və sərəncamlarını, Komitə haqqında Əsasnaməni, bu Əsasnaməni, habelə Dövlət və sahə Standartlarını, Texniki şərtləri əldə rəhbər tutan, gömrük ekspertizasına dair tədqiqatlar aparan, gömrük laboratoriyalarının ekspert-tədqiqat fəaliyyətlərinə elmi-metodiki rəhbərliyi həyata keçirən, dövlət büdcəsindən maliyyələşən, müstəqil balansla, hesablaşma balansına malik olan, öz adından səlahiyyəti daxilində Komitə rəhbərliyi ilə qanuna zidd olmayan müqvilələr bağlaya bilən və bağlanmış müqavilələrə uyğun iş və xidmətlər barədə Komitə rəhbərliyini məlumatlandıran Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin təbəçiliyindəki baş ekspert-tədqiqat struktur vahidi, həmçinin müəyyən olunmuş qaydada girdə möhürə, ştamp və blanka malik olan bir hüquqi şəxsdir.

Mərkəzi Laboratoriya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

— qarşısında duran vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün sərbəst təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti göstərmək;

— cari və perspektiv məsələləri həll etmək üçün Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə, şöbə və bölmələri ilə əlaqəli surətdə fəaliyyət göstərmək;

— ayrı-ayrı malların ekspertizasının həyata keçirilmə prosesinə istehsal müəssisələri, elmi-tədqiqat institutları, ali məktəblər, idarə və təşkilatlarla əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi etməklə onların ixtisaslı əməkdaşlarını cəlb etmək;

— qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına görə yuxarı təşkilatlar qarşısında aidiyyatı məsələlər üzrə vəsatət qaldırmaq, təqdimat və təkliflər vermək;

— zəruri tikili və avadanlıqları icarəyə götürmək, əvəzsiz olaraq balansdan-balansa keçirmək, təmənnəsiz istifadə etmək, habelə müvafiq qaydada silmək üçün Komitə rəhbərliyi qarşısında məsələ qaldırmaq;

— səlahiyyətləri daxilində Komitə rəhbərliyi ilə razılışdırılmaqla iqtisadi və münisiflər məhkəməsində iddiaçı və cavabdeh kimi çıxış etmək;

— qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada reydlər, baxış və təşkilati işlərdə iştirak etmək;

— Komitə rəhbərliyi ilə razılışdırılmaqla yazışmalar aparmaq, kompüter məlumat banklarına çıxmaqla beynəlxalq teleqraf, teletaur, telefaks, teleks və digər əlaqələr yaratmaq, normal iş üçün lazım olan texnika və avadanlıqlar istifadə etmək və s.

— Mərkəzi Laboratoriyanın funksiyaları:

— ekspertizaya cəlb edilən mal və əşyaların XİFƏN-sı üzrə cinsini, növünü, bir sözlə onun kodunu məlum metodların köməyi ilə müəyyənləşdirmək və bunun əsasında gömrük rüsum və vergilərin ədalətli hesablanması şərait yaratmaq;

— müasir analiz üsulları ilə xarici iqtisadi əlaqələr münasibətdə iqtisadiyyat və ticarət sahəsindəki saxtakarlığı və pozuntuları aşkar etmək;

— malların gömrük dəyərinin təyin edilməsində iştirak etmək;

— malları, o cümlədən xammal emaldan sonra identifikasiya etmək;

— mal istehsalı üçün istifadə olunan xammalın mənbəyini təyin etmək;

— xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarını təyin etmək;

- malların narkotik, güclü təsirə malik, zəhərli və zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətini təyin etmək;
  - malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyin etmək;
  - malların Azərbaycan Respublikası və ya xarici ölkə xalqının bədii, tarixi, arxeoloji əşyalarına mənsubiyyətini təyin etmək;
  - gömrük sənədlərinin və gömrük atributlarının həqiqiliyinin yoxlanılması;
  - tabeli struktur vahidlərə metodik rəhbərlik və əməli köməklik göstərilməsi;
  - tələb oluna digər idarə və şöbə əməkdaşları ilə istehsal müəssisələrində mal və əşyaların keyfiyyətinə nəzarət üzrə reydlərdə iştirak etmək;
  - mal və əşyalara verilmiş mənşə və keyfiyyət sertifikatlarının ekspertizasını aparmaq, uyğun göstəricilərini təyin etməklə onları müqayisə etmək;
  - Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə və şöbələri ilə birlikdə analiz olunacaq mal və əşyaların ümumi siyahısını müəyyənləşdirmək;
  - metodiki vasitələri – Dövlət standartı, Sahə standartı, Texniki şərtləri sahələr üzrə ayıraraq qruplaşdırmaq;
  - yerli gömrük orqanlarında ekspres-analiz işlərini təşkil etmək, səyyar laboratoriyalar yaradılmasına əməli və praktiki köməklik göstərmək;
  - gömrük orqanlarını aidiyyəti sənədlərlə təchiz etmək;
  - texniki cəhətdən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan analiz və ekspertizaların müxtəlif elmi-tədqiqat institutları, universitet, digər sahə laboratoriyalarında təsdiqini təşkil etmək;
  - yeni analiz metodları işləyib hazırlamaq və elmi-tədqiqat işləri aparmaq;
  - digər dövlət nəzarət orqanları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərmək;
  - lazım gələrsə yüksək dərəcəli mütəxəssislərlə əmək müqaviləsi bağlamaq;
- Mərkəzi Laboratoriya aidiyyəti funksiyaları həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:
- analizə ehtiyacı olan mal və əşyaların aidiyyətinin təyini üçün hazırlıq işləri aparır;

— müddət və məsul şəxslər göstərilməklə Mərkəzi Laboratoriya üzrə iş proqramını hazırlayır;

— Mərkəzi Laboratoriya əməkdaşları üçün fərdi iş planı təsdiq edir;

— ekspertiza və analizlərin aparılması üçün cihaz, avadanlıq, qurğu və kimyəvi reaktivləri sifariş edir;

— rüb ərzində istifadə olunub yararsız hala döşmüş, sərf olunmuş, mal, əşya, avadanlıq, ləvazimat, kimyəvi reaktiv və s.-in silinməsinə təşkil edir;

— mütərəqqi ekspres-analiz metodlarını tətbiq edir;

— işçilər üçün əlverişli iş, istirahət və məişət şəraiti yaradır;

— əmək intizamını təmin etməklə işçilərin maddi və mənəvi maraqlandırma sistemlərini işləyib hazırlayır.

Mərkəzi Laboratoriyanın idarəsi rəis başda olmaqla idarə heyəti tərəfindən həyata keçirilir, idarəçilik qüvvədə olan qanunvericiliyə əsaslanır. Laboratoriyanın sədri Dövlət Gömrük Komitəsi sədri tərəfindən vəzifəyə təyin və azad edilir. Rəis öz vəzifəsinin yerinə yetirilməsində məsuliyyət daşıyır.

Laboratoriya rəisinin qarşısında dayanan ən ümdə vəzifələrdən aşağıdakıları göstərmək olar:

— öz səlahiyyət daxilində müvafiq əmrlər, təlimatlar verir və aktlar hazırlayır;

— Mərkəzi Laboratoriyaya aid olan etiraz və iddialara qarşı müvafiq qərarlar qəbul edir;

— laboratoriyanın gündəlik fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirir;

— vəzifələrin yerinə yetirilməsinə məsuliyyət daşıyır, struktur vahidlər arasında vəzifə bölgüsü aparır;

— Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətinə dair müqavilə, uşot, hesabat daxili intizam qaydaları və s. məsələləri həll edir;

Əsasnamədə Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları da öz əksini tapmışdır.

Hazırda gömrük orqanlarının və tabeli strukturların qarşısında dayanan ən vacib məsələlərdən biri Gömrük Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq alfatoksinli,

toksinli, pestisidli, nitrətli, radionuklidli və tərki bində ağır metal duzları saxlayan yeyinti məhsullarının idxal-ixracının qarşısını almaq, respublika ərazisindən isə təhlükəli yüklərin tranzitinə nəzarətdə beynəlxalq normalara müvafiq şəkildə əməl etməkdən ibarətdir.

Ərzaq mallarına mikrobioloji göstəricilərin dörd qrupu üzrə nəzarət həyata keçirilir:

- Sanitar göstəriciləri – mezofil aerob və fakültativ anaerob mikroorqanizmlərin, bağırsağ çöpləri qrupu bakteriyalarının (koliformalar) miqdarı, enterokokilər;
- Şərti-patogen mikroorqanizmlər (E. Coli, S. Aureus, Proteus növündən bakteriyalar və s.)
- Patogen mikroorqanizmlər (o cümlədən salmonellər);
- Korlama (xarab etmə) mikroorqanizmləri (mayalar və kif göbələkləri)

Yeyinti məhsullarının əsas keyfiyyət göstəriciləri aşağıdakılardır:

- əsas qida elementlərini özündə birləşdirən keyfiyyət göstəriciləri;
- zülallar, yağlar, karbohidratlar, vitaminlər, makro və mikroelementlər;
- kaloriliyi.

Bu göstəricilər mütləq markalaşdırmada göstərməlidir ki, istehlakçılar malların keyfiyyət göstəriciləri ilə tam, dolğun şəkildə tanış ola bilsinlər.

Ərzaq mallarının gömrük ekspertizasını əsasən üç qrupda birləşdirirlər:

- bitki mənşəli malların ekspertizası;
- yağ-piy məhsullarının ekspertizası;
- heyvan mənşəli malların ekspertizası.

Bitki mənşəli mallar Azərbaycan XİFƏN-ın II (07-14-cü qruplar – “Bitki mənşəli məhsullar”) və IV qruplarında (17-22 – “Yeyinti sənayesi məhsulları; spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün və onun əvəzediciləri”) təsvir olunmuşdur.

Buraya tərəvəz və meyvələr, onların şirələri, qəhvə, çay və ədviyyat, dənli bitkilər (o cümlədən buğda, çovdar, arpa, yulaf, qarğıdalı, düyü, qarabaşaq və s.),

şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları (o cümlədən ağ şəkər və süni bal), spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə və s. aid edilir.

Yağ-piy məhsullarının müxtəlif kimyəvi tərkibə, fiziki xüsusiyyətlərə, bioloji qiymətə və müvafiq dəyərə, təyinata malik olması ilə əlaqədar gömrük ekspertizası aparılarkən eyniləşdirmə ekspertizası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Heyvan mənşəli mallar Azərbaycanın Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasının birinci bölməsinə “Diri heyvanlar, heyvan mənşəli məhsullar” (02-04-cü qruplar) və dördüncü bölməsinə “Hazır yeyinti məhsulları” (16-cı qrup) adı ilə daxil edilmişdir. Buraya ət və əlavə yeyinti ət məhsulları, balıq və xərçəngkimilər, molyuskalar və digər su onurğasızları, süd məhsulları, təbii bal, nəhayət digər qruplara daxil edilməyən heyvan mənşəli məhsullar aid edilir.

Qeyri-ərzaq mallarının gömrük ekspertizası özündə aşağıdakı dörd bölməni birləşdirir:

- kimyəvi malların ekspertizası;
- metalların ekspertizası;
- zərgərlik mallarının ekspertizası;
- kağız və toxuculuq mallarının ekspertizası.

Əmtəə Nomenklaturasında kimya və onunla bağlı sənaye sahələrinin istifadə və ya istehsal etdikləri xammal məhsulları, müxtəlif maddələr və s. V- VII bölmələrdə (25-40-ci qruplar) cəmlənmişdir.

Kimyəvi malların ekspertizasında əsas yeri (təxminən 50%-dən çox) neft məhsullarının və polimerlərdən hazırlanmış malların ekspertizası tutur.

Metalların tərkibində dəmir və dəmir ərintilərinin olub-olmamasına görə qara və əlvan metallar, tərkibində elementlərin nadirlik və onlara olan tələbatın səviyyəsinə görə qiymətli və qeyri-qiymətli materiallar kimi qruplaşdırırlar.

XİFƏN-da qara və əlvan metallar XV bölmədə “qeyri-qiymətli” adı altında toplanmış, qiymətli isə VI və XIV bölmədə yerləşdirilmişdir.

Zərgərlik daşları spesifik xassələrə malik olan və bunlara görə zərgərlik sənayesində zinət və bədii-dekorativ məmulatların hazırlanması üçün istifadə oluna

bilən minerallardır. Onların estetik qiymətinə səbəb olan xassələrin sırasına bunları aid etmək olar: daşın şəffaflığı, parıltılığı, daşın şüanı sındırma qabiliyyəti (ilk sındırma, pleoxroizm), eləcə də onun digər xassələri və kombinasiyaları.

XİFƏN-da kağız, karton və onlardan hazırlanmış məmulatlar X bölmədə (47 və 48-ci qruplarda), toxuculuq məmulatları isə əsasən IX bölmədə (50-60-cı qruplar) cəmlənmişdir.

Deyilənləri cədvəl formasında aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək olar (bax: sxem 10).

Xarici ticarətin liberallaşdığı şəraitdə mal çeşidlərinin sayının və onları əmələ gətirən maddələrin mürəkkəbliyinin artması mal dövriyyəsinə mane olmadan qısa müddətdə tədqiqatın aparılması ilə gömrük-ekspert tədqiqat fəaliyyətinin təşkili məsələsini aktual bir problemə çevirmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində ekspert fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı sxem əsasında ekspertiza strukturunun yaradılması məqsədəuyğun olardı (bax: sxem 11).

Strukturların bu qaydada yaradılmasının daha optimal və operativ olacağını nəzərə alaraq hazırda bölgələr üzrə də gömrük ekspertiza-tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması prosesinə başlanılmışdır. Həmin laboratoriyalar Merkezi Laboratoriyaya tabe olub, gördüyü işlər barədə onun qarşısında Laboratoriyaya aylıq, rüblük və illik hesabatlar vermək öhdəliyini daşıyırlar.

Nəticə və təkliflər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2008-2013-cü illərdə “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri də istehlak mallarının keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi və bu məqsədlə müasir tipli laboratoriyaların yaradılmasıdır.

İqtisadiyyat və sənaye Nazirliyinin istehlak mallarının ekspertizası mərkəzində ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət məqsədilə texniki, kimyəvi, toksikoloji və mikrobioloji tədqiqatların aparılması üçün Arbitraj laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Laboratoriyada analizləri, müasir tələblərə uyğun aparmaq üçün avtoklav, quru strelizator, mikrobioloji sınaqlar üçün müasir mikroskop və elektron tərəzilər, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarında ağır metalları, toksiki elementləri, üzvü maddələri, antibiotikləri, vitaminləri təyin etmək üçün voltampermetrik STA-1 cihazı, ərzaq məhsullarında pestisidlərin, toksiki mikroqarışıqların, benzoy və sorbin turşularının təyini üçün qaz xromatoqraf cihazı, nitratların təyini üçün müasir Ekotest-120 cihazı, taxıl məhsullarında düşmə rəqəminin ölçülməsi üçün respublikada yeganə olan PÇR-3 cihazı quraşdırılmışdır. Belə laboratoriyaların yaradılması əhalinin ekoloji təmiz, beynəlxalq gigiyena, sanitariya normalarına cavab verən ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində xüsusi rol oynayacaq, ölkədə rəqabət qabiliyyətli və keyfiyyətli məhsul istehsalında da əhəmiyyətli olacaqdır.

Daha yüksək ekspert tədqiqatları aparmaq üçün yeni tələbatlara cavab verən texniki vasitələrə, həmçinin bu sahədə işləmək üçün çox səriştəli mütəxəssislərin hazırlanmasında da böyük tələbat duyulur. Ancaq bu o demək deyil ki, bu sahədə irəliləyiş yoxdur, əksinə müstəqillik qazandıqdan sonra və bir çox xarici dövlətlərlə əlaqələr yarandıqdan sonra bu sahədə xeyli

dəyişikliklər baş verir. İlk növbədə bu sahədə yüksək peşəkar kadrların hazırlanmasına daha çox diqqət yetirilməlidir, ali məktəblərə hazırlanan kadrlar çox vaxt bu tələbatlara uyğun gəlmirlər, bu texniki vasitələrin çatışmamazlığı, praktiki dərslərin azlığı, xüsusi ədəbiyyatın ana dilində çox az olması və s. amillərdən asılıdır.

Qeyd etmək zəruridir ki, bu gün cinayətkarlar daha çox yeni texniki vasitələrdən və metodlardan istifadə etməyə başlayıblar, bu sahədə bəzən hüquq-mühafizə orqanları gecikirlər. Cinayətkarların yeni texnoloqiyalardan istifadə etməsi ekspertiza metodlarının yaranmasına təkan verir.

Bu gün respublikamızın sərhədləri bütün dövlətlər üçün açılmışdır, bunun üçün qarşıdan gələn təhlükələri əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq gömrük orqanlarının ən ümdə vəzifələrindən biri sayılmalıdır.

Deyilənləri ümumiləşdirərək Azərbaycanın gömrük sistemində ekspertiza fəaliyyətinin normal təşkilinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı işlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini göstərmək olar:

- bölgələrdə müasir tipli gömrük laboratoriyalarının yaradılması;
- beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş texnika və texnologiyanın laboratoriyaların fəaliyyətində istifadə edilməsi;
- laboratoriya mütəxəssislərinin mütəmadi olaraq ixtisaslarının artırılması;
- gömrük ekspertizası ilə bağlı olan metodiki vəsaitlərin milli dildə nəşrinin təşkil edilməsi;
- mərkəzi və yerli gömrük orqanlarının fəaliyyətini daha operativ şəkildə izləmək üçün Mərkəzi Laboratoriyanın rəsmi web ünvanının yaradılması;
- gömrük ekspertizası ilə əlaqədar olan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ali məktəblərdə tələblərə nəzəri biliklərinin təcrübədə tətbiqinə şərait yaradılması və s.

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H İ S İ

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997;
3. Qanunlar Külliyyatı, 2000-2005;
4. Heydərov K.F. “Gömrük işinin əsasları”, I-IV kitablar, Bakı 1998-2000;
5. Nuriyev C.Q. “Gömrük hüququ”, Bakı 2000;
6. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. “Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi”, Bakı 2003;
7. Nuriyev C.Q., Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə., Əhmədov S.T. “Gömrük ekspertizası”, Bakı 2003;
8. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsrailov H.A., “Beynəlxalq ticarət işi”, Bakı 2001;
9. Heydərov K.F., İbrahimov T.T. “Gömrük işi – iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik”, Bakı 1999;
10. Şəkərəliyev A.Ş. “Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, Bakı 1999;
11. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. “Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti”, Bakı 2002;
12. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A.Ş., Dadaşov İ.Ş. “Dünya iqtisadiyyatı; müasir dövrün problemləri”, Bakı 2003;

- 13.Əliyev A.Ə., “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti”, Bakı 2003;
- 14.Nikolaeva M.A. “Tovarnaə ekspertiza” Moskva 1998;
- 15.Solahenüev N.E., Nesterov A.V. “Ekspertiza v tamojennom dele”
Novosibirsk, “Nauka” 1998;
- 16.Krasovskiy P.A., Kobalev A.İ., Strijov S.Q. “Tovar i eqo ekspertiza”,
Moskva 1998;
- 17.B.Ataşov - “ Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri”. Bakı 2005. səh-
63-73, 92-108, 319-323.
- 18.Balayev R.Ə – “Urbanizasiya şəraitində ərzaq problemi və aqrar sənaye
istehsalının inkişafının modelləşdirilməsi”. Bakı 1996. 150 səh.
- 19.Xəlilov H.A – “Milli ərzaq təhlükəsizliyi : bazar transformasiyaları və
iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı 2001
- 20.Kərimov T.A – “Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin müasir durumunun
qiymətləndirilməsi”. Bakı elmi praktik konfrans. Bakı 2004. səh-238-240.
- 21.Əhmədov Ə.İ – “Ərzaq malları əmtəəşünaslığı” Dərslik. Bakı 2006. səh-
59-62, 70-71.
- 22.ARIİN – İstehlak mallarının ekspertizası idarəsi – istehlak mallarının
ekspertizasının aparılması qaydaları”. Bakı 2006. səh 3-23.
- 23.Xalq qəzeti;

www.az-customs.net

Summary

The technology of making an examination in Azerbaijan Republic in provision of customs expert object, quality and safety of food-stuffs are explained in the I chapter of the dissertation work.

The modern condition of provision of quality and safety of food-stuffs carried to the territory of Azerbaijan Republic are analysed in the II chapter of the work.

“The international practice and the role of customs bodies in provision of quality and safety of food-stuffs” problems are revealed in the final chapter.

РЕЗЮМЕ

Процесс трансформации в новую экономическую систему осуществление масштабных рыночных реформ привели к коренным изменениям в экономике страны. Формирование рыночной среды, развитие предпринимательской деятельности требует совершенствования структурных единиц экономики в направлении повышения эффективности, достижение конкуреспособности, что предопределяет необходимость использования современных форм организация экспертизы продовольственных товаров и поиск путей совершенствования хозяйственной деятельности.

Больше значение приобретают эффективность деятельности торговых фирм как структурное звено экономики, связующее производителя и потребителя.

Цель исследования заключается в изучении методологических и методических основ торговой сферы в комплексном исследовании деятельность лаборатории по экспертизу непродовольственных товаров в Азербайджане.

REFERAT

Azərbaycanda keyfiyyətin idarəedilməsinin ümumi dövlət sistemlərinin yaradılması ilə əlaqədar olan bütün məsələlər bu gün aktualıq kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Başa düşmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu isə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter tələbatından asılıdır. Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan mallara cari, perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması,

qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qurunması və s. məsələlərin həllində rolu əvəz olunmazdır.

Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədi, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

İqtisadiyyat və sənaye Nazirliyinin istehlak mallarının ekspertizası mərkəzində ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət məqsədilə texniki, kimyəvi, toksikoloji və mikrobioloji tədqiqatların aparılması üçün Arbitraj laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Laboratoriyada analizləri, müasir tələblərə uyğun aparmaq üçün avtoklav, quru strelizator, mikrobioloji sınaqlar üçün müasir mikroskop və elektron tərəzilər, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarında ağır metalları, toksiki elementləri, üzvü maddələri, antibiotikləri, vitaminləri təyin etmək üçün voltampermetrik STA-1 cihazı, ərzaq məhsullarında pestisidlərin, toksiki mikroqarışıqların, benzoy və sorbin turşuların təyini üçün qaz xromatoqraf cihazı, nitratların təyini üçün müasir Ekotest-120 cihazı, taxıl məhsullarında düşmə rəqəminin ölçülməsi üçün respublikada yeganə olan PÇR-3 cihazı quraşdırılmışdır. Belə laboratoriyaların yaradılması əhalinin ekoloji təmiz, beynəlxalq gigiyena, sanitariya normalarına cavab verən ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində xüsusi rol oynayacaq, ölkədə rəqabət qabiliyyətli və keyfiyyətli məhsul istehsalında da əhəmiyyətli olacaqdır.

Daha yüksək ekspert tədqiqatları aparmaq üçün yeni tələbatlara cavab verən texniki vasitələrə, həmçinin bu sahədə işləmək üçün çox səriştəli mütəxəssislərin hazırlanmasında da böyük tələbat duyulur. Ancaq bu o demək deyil ki, bu sahədə irəliləyiş yoxdur, əksinə müstəqillik qazandıqdan sonra və bir çox xarici dövlətlərlə əlaqələr yarandıqdan sonra bu sahədə xeyli dəyişikliklər baş verir. İlk növbədə bu sahədə yüksək peşəkar kadrların hazırlanmasına daha çox diqqət yetirilməlidir, ali məktəblərə hazırlanan kadrlar çox vaxt bu tələbatlara uyğun gəlmirlər, bu texniki vasitələrin çatışmamazlığı, praktiki dərslərlərin azlığı, xüsusi ədəbiyyatın ana dilində çox az olması və s. amillərdən asılıdır.

Qeyd etmək zəruridir ki, bu gün cinayətkarlar daha çox yeni texniki vasitələrdən və metodlardan istifadə etməyə başlayıblar, bu sahədə bəzən hüquq-mühafizə orqanları gecikirlər. Cinayətkarların yeni texnoloqiyalardan istifadə etməsi ekspertiza metodlarının yaranmasına təkan verir.

Bu gün respublikamızın sərhədləri bütün dövlətlər üçün açılmışdır, bunun üçün qarşıdan gələn təhlükələri əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq gömrük orqanlarının ən ümdə vəzifələrindən biri sayılmalıdır.

Deyilənləri ümumiləşdirərək Azərbaycanın gömrük sistemində ekspertiza fəaliyyətinin normal təşkilinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı işlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini göstərmək olar:

- bölgələrdə müasir tipli gömrük laboratoriyalarının yaradılması;
- beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş texnika və texnologiyanın laboratoriyaların fəaliyyətində istifadə edilməsi;
- laboratoriya mütəxəssislərinin mütəmadi olaraq ixtisaslarının artırılması;
- gömrük ekspertizası ilə bağlı olan metodiki vəsaitlərin milli dildə nəşrinin təşkil edilməsi;
- mərkəzi və yerli gömrük orqanlarının fəaliyyətini daha operativ şəkildə izləmək üçün Mərkəzi Laboratoriyanın rəsmi web ünvanının yaradılması;

- gömrük ekspertizası ilə əlaqədar olan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ali məktəblərdə tələblərə nəzəri biliklərinin təcrübədə tətbiqinə şərait yaradılması və s.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 892 qrup magistri Xudaverdiyev Vüqar Xızır oğlunun «Ərzaq mallarının ekspertizasının aparılması və onun təkmilləşdirilməsi » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası bu gün öz müstəqilliyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi uğrunda mübarizə aparır. Bir sıra xarici və daxili amillər milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün dövlət tərəfindən elmi cəhətdən əsaslandırılmış real inkişaf konsepsiyasının işlənməsini tələb edir. Qeyd edilməlidir ki, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin maddi əsasını iqtisadi təhlükəsizlik təşkil edir. Milli və lokal səviyyələrdə iqtisadi təhlükəsizlik istehsalın həcmnin aşağı düşməsi, daxili bazarın itirilməsi, elmi-texniki və texnoloji potensialın dağılması, ərzaqla öz-özünü təminatın aşağı olması, işsizliyin artması, iqtisadiyyatın kriminallaşması və ətraf mühitin çirklənməsi və s. indikatorlar vasitəsi ilə müəyyənləşir. Göründüyü kimi iqtisadi təhlükəsizliyi müəyyən edən və ona təsir edən amillərdən biri də ərzaq təhlükəsizliyidir.

Ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasının beynəlxalq səviyyədə işlənməsi və tənzimlənməsini şərtləndirən ən mühüm amillərə aşağıdakılar daxildir: torpaq, xammal, material, enerji və informasiya ehtiyatlarının ayrı - ayrı ölkələr üzrə qeyri-bərabər paylanması və habelə təbii - iqlim şəraitinin müxtəlifliyidir.

Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin proqnozlaşdırılmasını ölkənin müharibə şəraitində olması, əkinə yararlı torpaq sahələrinin qismən işğal altında olması, ölkənin iqtisadi və siyasi maraqlarının imperiya maraqları ilə toqquşması, milli iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatına transformasiya prosesindən irəli gələn çətinliklər və çatışmazlıqlar daha da aktuallaşdırmışdır.

Metodoloji baxımdan göstərilən məsələnin həlli elmi cəhətdə əsaslandırılmış Ərzaq təhlükəsizliyi proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da öz növbəsində yaranmış konkret şəraitə uyğun

şəkildə dövlətin daxili və xarici siyasətinin əsas prinsip lərinin müəyyən edilməsini, milli iqtisadiyyatın inkişaf qanunauyğunluğunun dərinədən öyrənilməsini və dünya təsərrüfat sistemində gedən proseslərin düzgün qiymətləndirilməsini və kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətinin inkişafını tələb edir.

Azərbaycanda keyfiyyətin idarəedilməsinin ümumi dövlət sistemlərinin yaradılması ilə əlaqədar olan bütün məsələlər bu gün aktualıq kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Başə düşmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu isə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter tələbatından asılıdır. Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan

mallara cari, perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və s. məsələlərin həllində rolu əvəz olunmazdır.

Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədi, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Birinci fəsil gömrük ekspertizasının ümumi nəzəri-metodoloji əsaslarına həsr edilmişdir. Burada gömrük ekspertizasının anlayışı, mahiyyəti, növləri, onun həyata keçirilmə mərhələləri, həmçinin gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsində istifadə olunan texniki vasitələr və metodlardan geniş şəkildə bəhs edilmişdir.

Dissertasiya işi tamamlanmış elmi-tədqiqat işi olmaqla yanaşı qarşıda qoyulan bütün problemlərin həllinə cavab verir. Bu səbəbdən də işin müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

Dos.M.M.Məmmədli

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 892 qrup magistri Xudaverdiyev Vüqar Xızır oğlunun «Ərzaq mallarının ekspertizasının aparılması və onun təkmilləşdirilməsi » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Azərbaycanda keyfiyyətin idarəedilməsinin ümumi dövlət sistemlərinin yaradılması ilə əlaqədar olan bütün məsələlər bu gün aktualıq kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Başa düşmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu işə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter tələbatından asılıdır.

Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan mallara cari, perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və s. məsələlərin həllində rolunu əvəz olunmazdır.

Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Birinci fəsil gömrük ekspertizasının ümumi nəzəri-metodoloji əsaslarına həsr edilmişdir. Burada gömrük ekspertizasının anlayışı, mahiyyəti, növləri, onun həyata keçirilmə mərhələləri, həmçinin gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsində istifadə olunan texniki vasitələr və metodlardan geniş şəkildə bəhs edilmişdir.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işi tamamlanmış hesab etməklə onun müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm .

i.e.d., prof.A.Ş.Şəkərəliyev

